

УДК:
341.217(4-6EU)
327.3(4-6EU)
Оригинални научни рад
ДОИ: 10.5937/DB2601303I

Дипломатија и безбедност
Година 9.
Број 1/2026.
Стр. 303-325.

Владимир Илић¹
Слободанка Новаковић²

МАНИФЕСТ „ВЕНТОТЕНЕ” – ИДЕЈЕ РАНИХ ЕВРОФЕДЕРАЛИСТА И ПОРУКЕ ЗА МОДЕРНО ДОБА

Сажетак

Појам федералне Европе представља једну од најзначајнијих идеја политичког уједињења европског континента насталих непосредно пре и током Другог светског рата. Његово обликовање било је тесно повезано са снажним анти-фашистичким опредељењем, заснованим на схватању фашизма као дубоке кризе европске цивилизације и препреке успостављању трајног мира и демократског поретка. Рад анализира развој ове идеје, њену еволуцију и политичке утицаје које је остварила током наредних деценија. Нарочита пажња посвећена је Покрету европских федералиста, чији су идејни темељи произашли из деловања бораца за слободу у Италији и другим европским земљама. У том контексту разматрају се околности настанка, садржај и кључне идеје Вентотенског манифеста, који су у августу 1941. године, током заточеништва на острву Вентотене, саставили Алтијеро Спинели, Ернесто Роси и Еуђенио Колорни. Рад посебно истражује утицај идеја изложених у Вентотенском манифесту на развој европског федералистичког покрета и процес европских интеграција, као и њихову актуелност у савременим политичким околностима. На тај начин указује се на трајни значај овог документа као једног од кључних интелектуалних и политичких извора визије уједињене Европе.

Кључне речи: европски федерализам, Вентотенски манифест, уједињена Европа, фашизам, европске интеграције

¹ Влада Републике Србије, vladimir91ilic@protonmail.com

² МУП Републике Србије, bobatopic@gmail.com

УВОД

У српској научној и политичкој јавности, веома ретко се говори о Манифесту за уједињену и слободну Европу, познатијем као Манифест из Вентотене (*Ventotene Manifesto*)³. Поруче тог документа нису биле сасвим нове за европске кругове; већ током Великог рата, као и између два светска рата, личности попут Леонарда Вулфа (Leonard Woolf), Џорџа Бернарда Шоа (George Bernard Shaw), као и Рихарда фон Кудехове-Калергија (Richard von Coudenhove-Kalergi), промовисале су сличне идеје, у намери да се „једном за свагда зауставе сви ратови”, превасходно на европском континенту, као „стојеру светске цивилизације”, али и у целом свету. Заступници тих идеја су говорили о демократији и миру, о благодети за све. Противници су пак видели замку могућег тоталитаризма, слично као што је Алтијеро Спинели (Altiero Spinelli), некад комуниста, третирао могући развој Марксовог „бескласног друштва”: прво диктатура пролетаријата, потом диктатура (комунистичке) партије, онда диктатура Централног комитета и, на крају, диктатура појединца, мислећи на Јосифа Висарионовича Стаљина (Иосиф Виссарионович Сталин). Разматрајући могућност победе Немаца у Другом светском рату, у Манифесту се наводи: „Колико год камуфлирана, реалност ће увек бити иста – нова подела човечанства на Спартанце (грађани са свим правима) и хелоте (робови)” (Spinelli, Rossi & Colorni, 1944).

Италијански отпор, као и покрети отпора у Европи уопште, проистекао је из широке и темељне унутрашње дебате о питању европског јединства. Као што су показали њихови програми, све антифашистичке политичке снаге (са изузетком комуниста), подржавале су циљ европске федерације. Али најзначајнији развој догађаја у том смислу био је рођење Европског федералистичког покрета (ЕФП), који је постао најважнији за европско јединство у том периоду. Током Отпора и послератних година, ЕФП је играо кључну улогу, како у Италији, тако и у Европи, у борби за европску федерацију, а његов допринос овом циљу је и данас пресудан (Pistone, 2021).

Вентотенски манифест, чији је пуни наслов био „За слободну и уједињену Европу. Нацрт манифеста”, састављен је на италијанском острву Вентотене, где је током рата било заточено око хиљаду антифашиста. Алтијеро Спинели, Ернесто Роси (Ernesto Rossi) и Еуђенио Колорни (Eugenio Colorni), изнели су своје хуманистичке идеале 1941. године, док су били у фашистичком прогонству на Вентотенеу, у крајње нехуманим условима за-

³ Вентотене је био затвор на истоименом острву у Тиренском мору. Та реч постала је у фашистичко време синоним за интернацију. У овом затвору био је заточен и Сандро Пертини (Sandro Pertini).

твореничког логора који су основали још Бурбони (Bourbon), а „обновио” Бенито Мусолини (Benito Mussolini). Успели су да прокријумчаре цео, подужи текст Манифеста мимо будних очију фашистичких чувара.⁴ Оно што се поуздано зна јесте да је текст заиста био кришом изнесен са острва, и да су у томе кључну улогу имале Урсула Хиршман (Ursula Hirschmann), Ада Роси (Ada Rossi) и Спинелијеве сестре Фиорела (Fiorella) и Ђиљола (Gigliola), које су све имале приступ острву (Pistone, 2021).

Манифест из Вентотене (1941) представља најранији систематски политички документ који позива на стварање федералне Европе као начин да се спрече будући ратови. У време када је Европа била разорена фашизмом и ратом, аутори су формулисали идеју да је суверена национална држава извор европских трагедија, те да је потребно наднационално уједињење. Идеје из Манифеста прожимају Шуманов (Schuman) план, Европску заједницу за угаљ и челик и Римске уговоре. Многи рани заговорници интеграције (Спинели, Колорни, Хиршман (Hirschmann), касније Моне (Monnet) и Шуман) делили су исту премису: „трајни мир је могућ само ако европске државе пренесу део суверенитета на заједничке институције”. Манифест је поставио три идеје које су и данас у сржи ЕУ: наднационалност – институције које нису подређене искључиво државама чланицама, солидарност – економска и политичка међузависност као средство мира, и демократска Европа – не само заједница држава, већ заједница грађана. Ове идеје су касније уграђене у Уговор из Масстрихта (1992), Лисабонски уговор (2009), и читав концепт „европског грађанства”. Манифест је постао митски документ европске интеграције – симбол отпора тоталитаризму и визије другачије Европе. Зато се Вентотене често назива „местом рођења европске идеје” (Vaccari, 2026; European Parliament Think Tank, 2024).

Ипак, токови стварања уједињене Европе, дела континента који је назван западна Европа, били су више усмерени ка „уједињењу” него ка федерализацији (избегава се термин „федерална”). То се показало и током Самита у Масстрихту, децембра 1991, када су представници Велике Британије, попут Џона Мејџора (John Major), водили рачуна да се не „претера у федерализацији” и јачању централних институција, бојећи се доминантног немачког утицаја, оличеног у двојцу Кол-Геншер (Helmut Kohl и Hans-Dietrich Genscher). На референдуму 23. јуна 2016. године, 52% гласача је подржало Brexit (излазак) – политички, економски и правни процес раздвајања Уједињеног Краљевства од ЕУ. Уједињено Краљевство је формално напустило Европску унију 31. јануара 2020. године. Уследили су преговори о будућем уређењу

⁴ Легенда каже да је Манифест преношен преко кутија за цигарете, а неки извори тврде и да је у ту сврху послужило чак и – печено пиле.

односа Брисела и Лондона, с обзиром на испреплетаност политичко-економских интереса оба ентитета (Vučić, 2018).

СТРУКТУРА МАНИФЕСТ ИЗ ВЕНТОТЕНЕ

I КРИЗА МОДЕРНЕ ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ

Аутори Манифеста већ у самом уводу истичу да је модерна цивилизација поставила као своје темељне принципе слободу, према којој човек другом човеку не треба да буде пуки инструмент, већ аутономни центар живота. Афирмисано је право нација да се организују у независне државе и сваки народ би требало да пронађе свој облик организације, сходно својим етничким, географским, лингвистичким и историјским карактеристикама. У почетку, та идеологија националне независности била је покретач прогреса, ујединила је феудално раздробљене припаднике народа и допринела осећају солидарности у борби против страних завојевача. Али, тај развој, према ауторима, носио је у себи и клице империјалистичког национализма, што је довело, баш у време коме припада генерација аутора Манифеста, до тоталитарних држава и светских ратова.

Евидентно је да Спинели, Роси и Колорни увиђају разлику између позитивних аспеката националног организовања и оне тамније стране, када се сопствена нација истиче као „божански ентитет”, који размишља само о свом опстанку и развоју, не марећи за друге. Апсолутни суверенитет националних држава је довео до тога да поједине нације желе свој „животни простор”, што неизоставно доводи до хегемоније јаче државе над слабијом. У унутрашњим питањима, држава на себе преузима све више, и од улоге „чувара слободе грађана” постаје „падроне над потчињенима”, и све постаје подређено садашњим и будућим ратним напорима. У таквим условима, и мајке постају „произвођачи војника”, мало или нимало различите од продуктивности анималног света. Деца се васпитавају у милитантном духу, да овладају ратничким вештинама, као и у ксенофобији. То се развија до нивоа када друштво постаје тотално милитаризовано. Људи се позивају у рат, да оставе фамилије и све своје подухвате, и да жртвују свој живот за циљеве којима нико не разуме вредност. У кратком временском периоду, уништи се оно што је стварано деценијама за добробит свих.

Тоталитарне државе су оне, по мишљењу аутора, које су врло кохерентно спровеле унификацију свих снага, максималну централизацију и својеврсну аутаркију. Друге државе, да би преживеле, прибегавају сличним подухватима. Но, слобода штампе и удруживања, као и стално проширење гласачких права, отежава одржавање старих привилегија. То поверење у „глас

јавности“ увек је било она тачка ослонаца за коју се у то време веровало да раздваја ауторитарна и тоталитарна друштва од демократских. Колико је та вера пољуљана током Хладног рата, и поготово крајем 20. и почетком 21. века, показали су будући догађаји, али аутори заиста нису могли ни претпоставити енормну снагу утицаја телевизије, као медија будућности, а поготово не појаву таквих техничких иновација које ће резултирати „мрежом свих мрежа” – интернетом.

Заправо, истиче се у Манифесту, када је претња „једнакости” постала врло снажна, гигантски комплекси индустрије и банкарства су топло аплаудирали стварању диктатура, које су, фактички, отимале законска средства одбране из руку њихових противника. Аутори не говоре превише изричито о класној борби, нити користе увек те марксистичке термине, али увиђају да различите групе, укључујући и армије радника, синдикате итд, доводе до баронизације друштва. У тим условима, демократске институције губе свој престиж, и постају инструменти партикуларних група. Стога диктатуре настоје да успоставе полицијску контролу над целокупним животом грађана, укључујући и насилно уклањање оних који се не слажу. Тим приступом помажу очувању паразитских слојева, рентијера и плутократа, који, представљајући их као врхунске националне циљеве, целокупну машинерију државе подређују својим интересима.

Тако се ствара колосално богатство за малобројне и беда за велике масе људи. Синдикати, уместо да буду организми борбе и да их воде они који заслужују поверење радника, постају органи полицијског надзора, којима управљају они које су власници одабрали да представљају радничке интересе.

Манифест позива на борбу против догматских ауторитета и подвлачи перманентну важност критичког духа. Нико не зна шта је то „раса”, али стално се истиче да је нека раса „одабрана”, само зато што империјализам има потребу за тим митом, да би у маси произвео егзалтацију поносом или мржњом. Али, због економске међузависности међу земљама света, тај „животни простор” је заправо цела земаљска кугла. Аутори сматрају да је геополитика псеудонаука, створена да служи потребама империјализма. Презентирају се фалсификоване чињенице, у корист владајуће класе. Библиотеке и књижаре се празне од свих дела која се не сматрају правоверним. Мрачне сенке изнова прете да угрозе људски дух. Обедијенција постаје закон. У таквим условима, сматрају аутори, реакционарна тоталитарна друштва побеђују у низу земаља, а свој врхунац достижу у Немачкој, која ствара вазалне државе – најпре Италију – у савезништву с Јапаном, који има исте циљеве у Азији.

Ако би тај тројни савез победио, сматрају аутори, то би значило консолидацију тоталитаризма у свету. У својој победи, Немци би, можда, дозволили и неки привид самоуправе, али ма како да се камуфлира, реалност би била увек иста – Спартанци (робовласници) и фелахи (робови). Аутори виде зрак светлости у борби Велике Британије против Немачке, и правилно предвиђају да ће СССР пружати моћан отпор, а САД ангажовати своју снажну индустрију. Наду виде и у отпору народа Кине јапанском завојевачу. Аутори то називају ратом уједињених нација против тоталитаризма. Поред те међудржавне борбе, постоји и прегалаштво свих прогресивних снага: просвећени радници, интелектуалци, који су били понижени и бачени у запећак, предузетници способни за нове иницијативе, желе да се ослободе бирократских стега, као и сви они који имају достојанство и не желе да савију кичму пред ропским понижењем.

II ЗАДАЦИ ПОСЛЕ РАТА – ЕВРОПСКО ЈЕДИНСТВО

Пораз Немачке, истиче се у Манифесту, неће довести сам по себи до реорганизације држава према идеалу друштва који заговарају аутори. Неће интернационалисти преузети кормило тек тако; стари национални систем ће се наметати, ако је потребно и силом. Вероватноћа је велика да ће управљачи у Енглеској (Великој Британији), вероватно у садејству са САД, тражити еквилибријум сила, у интересу њихове Империје.

Конзервативне снаге, институције националних система, високи представници оружаних снага, као у монархијама, групе капиталистичких монополиста повезаних профитом, велики земљопоседници и високи достојанственици цркве, само кроз тако стабилизовано друштво могу да остваре своје паразитске интересе, као и безбројна маса оних који од њих зависе, за-слепљени том моћи.

Реакционарне снаге, до данашњег дана, осећају да „зграда шкрипи”, и траже спас. Навикнути да раде по команди, боре се жестоко да сачувају своје привилегије. Они се у тешким моментима добро камуфлирају и представљају као љубитељи мира, слободе, општег добра (и) за најсиромашније. Зна се, сматрају аутори, како су реакционарне снаге знале да се раније увуку у народне покрете, и како су умеле да их паралишу. То су, без сумње, најопасније снаге, ти конвертити, са којима се морају „свести рачуни”.

Осећај који најлакше и најшире окупља народне масе јесте патриотизам. Ако се он пласира од стране реакционара, повратак власти и моћи у њихове руке је само питање времена. Суштина је трансформисати народ у војску. Генерали би се вратили да командују, монополисти да профитирају,

бирокупатско тело би нарасло до неслућених размера, а последица би била апсолутна послушност масе. Сви ранији добици на пољу хуманости распршили би се пред потребом припрема за нови рат.

Једини излаз из врзиног кола реакције, према ауторима Манифеста, било би дефинитивно укидање националних суверених држава.

Пад највећег дела Европе под власт Немаца, тј. Хитлероваца, довешће, када та власт падне, до револуционарне ситуације. Духови су сада спремнији за федералну реорганизацију Европе. Тешко искуство отворило је очи и онима који нису желели да виде, и сазрела је ситуација у корист „наших идеала”, били су уверени аутори Манифеста.

Не може се остварити еквилибријум суживота независних европских држава са милитаристичком Немачком, нити се вечно може држати нога Немцима за вратом, када једном буду дефинитивно побеђени. Већ је Друштво народа показало своју ништавност и неефикасност, јер се не може, без одговарајуће војне силе, нека међународна институција оспособити да наметне своје одлуке, које ће, без разлике, поштовати земље чланице. Тежња да се не интервенише када су у питању унутрашње ствари појединих земаља, довела је до апсурда, јер наметање деспотија у појединим европским државама није у интересу осталих земаља на европском континенту.

Најтежа питања која су затрвала међународни живот на континенту, попут: питања граница, мешања народа, заштита националних мањина, излазак на море земаља које су опкољене копном, балканско питање, ирско питање итд, нашла би своје решење у Европској федерацији. Сви ти горки проблеми решавали би се у односима међу различитим провинцијама.

С друге стране, питања безбедности и „немогућности напада” на Велику Британију, коју Енглези зову „сјајном изолацијом”, растакање војске и саме Републике Француске, на први озбиљан удар немачких снага – резултат уверења у „галску супериорност” – и, посебно, свест о огромној опасности од општег поробљавања, све су то околности које иду у прилог оснивању једног федералног устројства, које би довело до краја актуелну анархију. Чињеница да је Енглеска прихватила, у начелу, независност Индијаца, и да је Француска, признавањем пораза, потенцијално изгубила целу своју империју, указује на то да ће бити спремнији да нађу неки базични договор, којим би Европљани решили своје колонијалне проблеме.

Када се на хоризонту Старог континента, сматрају аутори, пригрли заједничка визија свих народа који чине човечанство, треба јасно признати да је Европска федерација једина замислива гаранција да се односи са народима Азије и Америке развијају на основу мирне сарадње, у очекивању једне даље будућности, у којој ће бити могуће политичко уједињење целе земаљске кугле.

Линија подела између прогресивних и реакционарних табора већ сада не иде више линијом поделе између демократије већине и демократије мањине, социјализма већине и социјализма мањине, већ суштинском и новом поделом, чија се линија креће између табора који се може назвати централним, са старим начинима борбе, тј. освајањима, и формама националне политике, које играју, можда потпуно невољно, игру реакционарних снага и које подстичу популистичку страст и доводе до тога да се пробуде поново стари апсурди, и оних који као централни задатак виде стварање једне чврсте међународне државе и који, када преузму националну моћ, то искористе, у првом плану, као инструмент за остварење интернационалног јединства.

Пропагандом и акцијом, настојећи да се стабилизују на сваки начин договори и везе између сличних покрета који ће бити основани у разним земљама, каже се у Манифесту, доћи ће до темеља стварања покрета, који ће знати да мобилише све снаге, како би настао нови организам, најграндиозније и најиновативније врсте, какав није виђен у Европи вековима: једна велика федерална држава, у којој ће бити на располагању европске оружане снаге, уместо националних војски. То је организам који ће укинути економску аутаркију, сломити кичму тоталитарним режимима, који ће имати органе и средства довољне да наметну своје тежње појединим федералним државама, да се успостави и одржава јавни поредак, и да се препусти појединачним државама аутономија да артикулишу своје интересе и развој политичког живота, сходно посебим карактеристикама различитих народа.

Ако би се постигло у главним европским државама да довољан број становништва све ово разуме, победа би за кратко време била у њиховим рукама, јер ће ситуација и дух времена бити у корист њиховог делања, а насуспрот њих биће катастрофално искуство из последње две деценије. Куцнуо је час за нове подухвате, наводи се у Манифесту, и биће то час за нове људе, оне који ће припадати Покрету за уједињену и слободну Европу.

III ЗАДАЦИ ПОСЛЕ РАТА: РЕФОРМА ДРУШТВА

Крај тоталитарне ере поново ће довести, сматрају аутори Манифеста, до обнове историјског процеса против неједнакости и друштвених привилегија. Европска револуција, да би одговарала тежњама аутора, треба да буде социјалистичка, односно да доведе до еманципације радничке класе и да оствари хуманије услове живота. Да би се кретало у том правцу, компас не може а да не буде доктринарни концепт, према којем приватна својина над материјалним средствима производње треба да буде укинута, и толерисана само провизорно. Генерално, подржављење економије била је прва утопијска форма којом се

радничка класа ослобађала од капиталистичког јарма, али када се оствари и доведе до своје крајњости, не доноси остварење радничког сна, већ доводи до режима у коме целокупно становништво служи ограниченој класи бирократских менаџера економије, како се то догодило у Русији (заправо СССР).

Овде се јасно аутори Манифеста из Вентотене ограђују од стаљинистичке праксе, због чега је Спинели већ пре Другог светског рата означен као „троцкиста”.

Фундаментални принцип социјализма, сматрају аутори, није у колективизацији, него у томе да економске снаге не треба да доминирају људима, већ да оне буду њима потчињене, вођене и контролисане у рационалном маниру, тако да широке народне масе не буду жртве тог поретка. Гигантске снаге прогреса не треба да буду исцрпљене у „мртвом мору рутинерства” и да се нађу пред нерешивим проблемом „обнове духа иницијативе”, са платним разликама и „стахановштином”⁵ као у СССР, што само може да доведе до још већег подјармљивања. Насупрот томе, снаге прогреса треба да понуде радничкој класи могућност развоја и запослења, и временом да се усавршавају „насипи” који ће усмеравати тај „конвој” ка циљевима највеће користи за све.

Приватну својину треба укинути, лимитирати, кориговати, проширити, од случаја до случаја, по недогматском принципу.

Већ овај приступ аутора показује одређени марксистички приступ, али и нестатистичку флескибилност према јединој правој светињи капиталистичког поретка – приватној својини. Циљ, према речима аутора, јесте заснивање економског живота у Европи, ослобођеној кошмара милитаризма и националног бирократизма, у коме своје ослобађање могу да нађу и радници капиталистичких земаља који су под опресијом од стране газда, као и радници комунистичких земаља, који су под опресијом бирократске тираније. У томе је важна и свест радника, те рационално треба да однесе превагу над ирационалним. У циљу европског јединства, потребно је следеће:

А) Не може се допуштати више приватним предузетницима да дођу у монополски положај, и тако искоришћавати масу корисника услуга (нпр. у производњи електричне енергије). Треба водити рачуна о колективним интересима, заштитним дажбинама, економским подстицајима, „фаворизованим наруџбинама” (најпознатији пример за то у Италији су челичане), као и оним предузећима која због величине инвестиција и броја радника које запошљавају, и због важности сектора у коме доминирају, могу да уцењују државне органе и да намећу за њих повољније политичке и економске мере (нпр. рудници, банкар-

⁵ Култ ударништва, назван по рудару Алексеју Стаханову (Алексей Стаханов).

ски сектор, индустрија наоружања). У тим секторима треба да дође до национализације у великим размерама, немајући никаквих обзира према раније стеченим правима.

Б) Ревизија права својине и права наслеђивања, која допуштају акумулирање богатства у рукама привилеговане мањине: те карактеристике прошлости, током револуционарне кризе доводе до егалитарне расподеле, да би се уклонили ти паразитски слојеви и да би се радницима дали инструменти производње, како би побољшали економске услове и постигли већу независност у животу. При томе се мисли, дакле, и на аграрну реформу; дајући земљу онима који је обрађују, повећава се у огромним размерама број оних који су власници, али се мисли и на индустријску реформу, која проширује радничко власништво, у секторима који нису подржављени, у кооперативној управи, радничком капиталу итд.

Ц) Омладина – јавне школе треба да омогуће наставу за све, да шансу у „борби за живот” имају и талентовани и способни, а не само богати. Такве школе треба да имају разноврсну понуду, за разне професије, и да се број школованих усклађује са захтевима тржишта. Плате треба да буду усклађене и мање-више једнаке за исте врсте послова, али и да постоје разлике сходно бранши и индивидуалним способностима. Д) Масовна производња, готово без ограничења, већ може да омогући свима, уз релативно мале трошкове, храну, стан, одећу итд, довољно за људско достојанство. Потребна је солидарност, безусловно за све, дакле не милостиња, и за оне који могу и за оне који, из одређених разлога, не могу да раде. Такође, да радници не морају да потписују уговоре који су по њих неповољни, јер су на то принуђени.

Е) Ослобађање радничке класе: да радници не потпадну под утицај монополистичких синдиката, који су само трансмисија метода крупног капитала. Радници треба да имају право да изаберу своје вође, своје услове рада. Држава треба да обезбеди правна средства, којима ће се постигнути договори надгледати, како би све монополистичке тенденције биле за томљене, једном када се оствари ова социјална трансформација.

То су, дакле, услови који су неопходни за остварење новог поретка, у коме је велики стратум грађана који су заинтересовани да дају печат слободе политичком животу и осећај друштвене солидарности. На тим основама, политичка слобода неће бити само пука форма, већ ће имати конкретни садржај којим ће маса грађана имати независност и довољно сазнања да оствари континуирану контролу над владајућом класом. Предуслови за то су: независ-

ност судства (потребно је заменити старо), слобода штампе, удруживања, да се просветли јавно мњење, да сви грађани могу да се укључе у политички живот ако то желе.

Што се тиче две посебне идеје које се тичу Италије, сматрају аутори, треба истаћи однос цркве и државе, као и размотрити карактер политичке репрезентативности:

1) Католичка црква наставља, нефлексибилно, да сматра себе саму једином перфектном организацијом, којој држава треба на одређени начин да се повинује. Представаља се као савезник свих реакционарних режима, профита и привилегија, али и као татор над школом и појединцима. Конкордат који је Ватикан постигао у Италији са фашизмом треба да буде, неизоставно, укинут, како би се потврдио чисто лаички карактер државе и државни надзор над друштвеним животом.

2) Провизоријум „позоришта лутака”, кога је створио фашизам својим корпоративним поретком, биће разбијен у парампарчад, заједно са свим другим деловима тоталитарне државе. Корпоративни домови у Парламенту тоталитарне државе су само изругивање, круна полицијске контроле над прегаоцима. Потребан је нови уставни поредак. Потребно је избећи да се синдикатима повери некаква легислативна улога, како би се избегла својеврсна феудална анархија у политичком животу, која би се окончала у новом политичком деспотизму. Многи су били привучени митом о корпоративизму, а не може се реализовати такав поредак у реалном животу, осим у тоталитарној држави, како би се прегаоци подвели под режим функционера који сваки њихов потез контролишу у интересу владајуће класе.

IV РЕВОЛУЦИОНАРНА СТРУЈАЊА: СТАРА И НОВА

Пад тоталитарних режима за читаве народе значи долазак слободе и нестанак свих кочница, као и аутоматску слободу говора и удруживања. Биће то, сматрају аутори Манифеста, тријумф демократских тенденција. Безбројне су нијансе које се крећу од либерализма са конзервативним примесам до социјализма и анархије. Аутори верују у „спонтани развој догађаја и институција”, и добротинство које долази од импулса одоздо. Не желе да форсирају приче о „народу”, „пролетерима”, или како неки називају свога „бога”. Пад диктатуре замишљају као враћање народу права на самоодређење. Круна њихових снова је Уставотворна скупштина, изабрана на основу најширег права гласа и са најскрупознијим поштовањем за бираче. Дакле, да народ сам себи додели Устав. Ако је народ незрео, даће себи лоше решење, али то се

може поправити само сталним деловањем на убеђивању маса.

Демократски оријентисана власт, по правилу, не прибегава насиљу, а то се примењује само када је већина убеђена у своју неизоставност, односно само када се ставља „тачка на слово и”. Управљачи, у време уобичајеног администрирања, када је народ убеђен у добронамерност фундаменталних институција, треба да се коригују само у релативно секундарним аспектима.

У револуционарним ситуацијама, сматрају аутори, у онима када институције не могу да се администрирају на уобичајен начин, већ се стварају, демократска пракса не успева, и то се дешава на прилично сензационалан начин. Жалосна немоћ демократских снага током револуција у Русији, Немачкој и Шпанији, три су врло скорашња примера. У таквим ситуацијама, пада стари државни апарат, са својим законима и својом администрацијом. Надире одмах одређен број народних делегата, у којима се приближавају и манифестују све напредне друштвене снаге. Народ има одређене базичне потребе које треба да задовољи, али не зна тачно шта жели, нити шта да ради. Хиљаде звона одјекује у њиховим ушима, и милиони глава не успевају да схвате, и почињу се распадати у тенденцијама борбе међу њима самима. У моменту када се дешава највећа одлучност и смелост, демократи се осећају заморени, без базичног и спонтаног консензуса у народу, већ се само осећа вртлог нејасних и мрачних страсти. Мислећи да је њихова дужност да заснују тај консензус, представљају се као проповедници, тамо где су потребне вође које тачно знају куда треба стићи. Губе прилике повољне да се консолидује нови режим, покушавајући да одмах прораде органи за које треба дужа припрема и релативно мирни периоди, без турбуленција. Тако својим противницима дају оруђе којима ће их свргнути. Све у свему, представљају, заједно са својих хиљаду тенденција, не вољу за обновом, већ конфузију која влада у свим умовима, и самопарализом деловања припрема се терен за развој реакције. Демократски политички метод постаће „мрцина” током револуционарне кризе.

Демократе губе своју првобитну популарност као они који се са жаром боре за слободу, немајући никакву озбиљну револуционарност, политичку и друштвену. То се непогрешиво оконча повратком претоталитарних политичких институција, и борба се враћа у старе форме контрапозиција међу класама.

Трансформација целог друштва, сматрају аутори, не може се постићи класном борбом, која је постала фундаментална директива за решење свих проблема друштва, поготово када су фабрички радници у питању. То је требало да донесе конзистентност у њихову политику, али се претворило у инструмент изолације пролетаријата, када је реч о неопходности трансформације унутрашње организације друштва. Радници који су класично образовани, не могу увидети да њихова појединачна потраживања као класе, без осећаја за

потребе осталих, воде аспирацијама ка једностраној диктатури њихове класе, да би се остварила утопистичка колективизација свих средстава материјалне производње, која ће, како је наговестила секуларна пропаганда, бити лек за све болести. Таква политика не успева да импресионира ниједан други друштвени стратум, и тако спречава друге прогресивне снаге, пуштајући их да падну под власт реакције, која се спонтано реорганизује да „обије бубреге” том истом пролетерском покрету.

Међу многим пролетерским тенденцијама, пратећи класну политику и колективистички идеал, комунисти су признали тешкоће да окупе довољне снаге за победу, и стога су се – за разлику од других народних партија – трансформисали у један покрет, прилично ригидно дисциплинован; користе се остацима руског мита да би организовали раднике, али не извлаче поуке из њих, већ то користе за маневрисање.

Стога су комунисти у револуционарним кризама ефикаснији од демократа, али настојећи да издвајају радничку класу од осталих револуционарних снага – предвиђањем да ће њихова „права револуција” тек да дође – стварају у одлучујућим моментима секташки елемент, који слаби све. Њихова зависност од руске (совјетске) државе, која их користи бескрупулозно, без обзира на њихове националне политике, тера их да спроводе једну политику без минимума континуитета. Стално имају потребу да се крију иза једног Карла, једног Блума (Karl Kautsky, Léon Blum), а моћ се не постиже простом лукавштином, већ капацитетом да се органски и животно одговори на потребе модерног друштва. Све се оконча „екстремистичким вербализмом”.

Ако борба остане у националном домену, профитираће, највероватније, само реакционари. Али и комунисти, без обзира на њихове мањкавости, могли би имати свој час, окупивши масе уморне, без илузија, и преузети власт, као у Русији, спроводећи бирократски деспотизам над читавим економским, политичким и духовним животом земље.

Ако комунисти постану доминантна политичка снага, то неће означити развој, чак ни у револуционарном смислу, већ неуспех обнове Европе.

Огромне масе су и даље под утицајем старинских демократа и комуниста, јер не увиђају никакве друге перспективе нити нове циљеве. Такве су политичке тенденције прошлости. Прави револуционарни покрет треба да покрене оне који су знали да критикују старе политичке поставке. Треба такав покрет да зна, сматрају аутори Манифеста, да сарађује са демократским снагама, и са оним комунистичким, и са онима који сарађују на рушењу тоталитаризма, али да не потпадне под њихову политичку праксу.

Само они који стављају у први план свога живота европску револуцију, они који дисциплиновано, дан за даном, реализују неопходан посао,

чак и у најдубљој илегалности, оствариће мрежу новог покрета који се може ослонити на своје симпатизере. Ово су друштвене групе које имају највише сензибилитета за овакву одурну ситуацију:

- Радничка класа (највише под „тоталитарном свиралом”)
- Интелектуалци (поготово млади, згађени тоталитаризмом)

Неизбежно, и други слојеви биће привучени тим генералним покретом. Било који покрет који не успе да окупи ове заједничке снаге, осуђен је на неплодност. Ако би се покрет састојао само од интелектуалаца, без неопходне масе радника, не би могао да се избори са отпором реакције. Ако се ослони само на радничку класу, покрет не би имао ону мисаону јасноћу, и не би могао да дефинише нове задатке и нове путеве. Постао би заробљеник старог класног размишљања, видео би непријатеље свуда, и потпао би под доктринарна решења комуниста. У револуционарној кризи добродошли су и спонтани народни органи, не зарад плебисцита, већ у очекивању да буду вођени. Путем те диктатуре револуционарне партије, формираће се нова држава и нова демократија.

Не треба се бојати да ће у таквом револуционарном режиму доћи до новог деспотизма. Ако је револуционарна партија, од првих корака, посвећена слободном животу, у коме сви грађани заиста могу учествовати у политичком животу, еволуција ће ићи, чак и ако буде неких секундарних политичких криза, у правцу прихватања новог поретка од стране свих, и ка развоју функционисања слободних институција.

Посебно је потребно наћи нову енергију међу младима и одбацити стара оптерећења која су постала јарам. Ослонити се на наслеђе свих оних покрета који су доприносили уздизању човечанства, а који су се насукали, јер нису разумели коме циљу треба стремити и каквим средствима то остварити.

На крају, аутори су поручили: „Пут који треба да се пређе није ни лак, ни сигуран, али мора се прећи и тако ће и бити.”

КЉУЧНЕ ПОРУКЕ МАНИФЕСТА

Манифест за уједињену и слободну Европу, познатији као Манифест из Вентотене, коауторски рад тројице политичких затвореника, сужања из идеолошких разлога, јединствен је из више разлога, не само због нехуманих услова у којима су писци деловали. И комунисти у Југославији, и у другим земљама, своје тамнице су називали „црвеним универзитетима”, наглашавајући потребу самообразовања. Узајамни утицаји аутора, али и њихових пријатеља који су били на слободи и настојали да им доставе одређену ли-

тературу, поготово из Велике Британије, свакако су обликовали њихову свест. Али, оно што издваја овај документ, јесте веома необично постављање угаоних каменова те будуће „уједињене Европе”:

- Репформа друштва по угледу на одређене обрасце марксизма, али без ослањања на догму о „диктатури пролетаријата”, која је била једна од кључних синтагми марксизма и лењинизма, као прелазна етапа на путу преласка из класног у бескласно друштво;
- Необична спрега интелектуалаца и прегалаца (радничке класе), без секташког приступа који је, по мишљењу аутора Манифеста, карактеристичан за комунистичке партије;
- Однос према приватној својини, који је био флексибилнији од комунистичког приступа, али са снажним акцентом на укидању приватног монопола у кључним секторима, попут енергетике, рударства, железнице, наоружања итд;
- Отвореност за све снаге које могу допринети рушењу тоталитарних режима фашизма и нацизма;
- Отпор „бироградској деспотији”, карактеристичној за СССР;
- Супротстављање „паразитским класама” и великим монополима било је нешто што је ауторе разликовало од већине социјалдемократа тог времена, који су, још из времена Првог светског рата, имали „меканији однос” према власницима капитала;
- Револуцију не доживљавају као ексклузивно право трудбеничких слојева, и „јакобинштину”, већ као захтев за правдом и реформом друштва од стране свих;
- Црква мора да буде одељена од државе и све религије треба да имају равноправан третман;
- Одрицање од суверенитета националних држава, теза која је пласирана још током Првог светског рата од стране фабијанских кругова, једна је од кључних одредница федералистичког приступа аутора. То је, по њима, „суштинскији интернационализам” од оног кога проповедају одређене комунистичке или буржоаске странке;
- Омладина треба да има једнако право на образовање за све у јавним школама, чиме су аутори показали да им је принцип меритократије ближи од принципа аристократије;
- Основне одреднице су, дакле, федерализам, антифашизам, антикомунизам и антимополизам. Прве три су мање-више одговарале „либералима”, док она последња није, иако то звучи парадоксално. Федерализам је „канон за тумачење политике”, а цео свет као једна федерација далек и магловит циљ.

Извесно је да је после Другог светског рата америчким планерима европског уједињења веома одговарало оно што је у бити био глобалистички призив Манифеста, иако тада та одредница још није била у политичком дискурсу. Међутим, никако им није био по вољи социјалистички призив друштвених и антимонополских реформи, које су аутори у свом идеализму и, донекле утопизму, заговарали.

О АУТОРИМА МАНИФЕСТА ИЗ ВЕНТОТЕНЕ

Алтијеро Спинели (1907-1986) у раној младости био је комуниста. Доцније се удаљава од њих, читајући и самообразујући се у тамници, и бива од стране стаљиниста проглашен троцкистом. Ернесто Роси (1897- 1967), након учешћа у Првом светском рату, увидевши однос тадашње италијанске левице према ратним ветеранима, приближава се Мусолинију и његовим тек основаним борбеним одредима, фашистима. Доцније се удаљава од њих и постаје опонент. Еуђенио Колорни (1909-1944) био је Јевреј. Сву тројицу ће судбина спојити у затвору на острву Вентотене, где се налазио злогласни фашистички затвор, заправо нека врста логора. Колорнијева супруга Урсула Хиршман, после Еуђенијеве погибије у фашистичкој заседи након капитулације Италије и изласка из затвора, постаје жена Спинелија. Управо та храбра жена ће успети да изнесе Манифест, фрагмент по фрагмент, кришом писан у затворској ћелији, и да га умножи и подели италијанским антифашистима и родољубима. По изласку из затвора, а фашистички суд га је био осудио на око 16 година робије, Спинели конспиративно, још августа 1943, организује сусрет заговорника „федералне Европе”, чиме фактички поставља темеље будућег европског покрета, ограниченог наравно само на онај део старог континента на коме је тзв. Запад имао утицај.

Највећи утицај на евртокове, од свих аутора Манифеста из Вентотене, имао је свакако Алтијеро Спинели. По њему је назван и пројекат који је претходио процесима који ће довести до стварања Европске уније у Матриху, децембра 1991. Ево шта о томе каже Дезмон Динан:

Приближавање рата покренуло је и обнављање интереса за федерализам као начин да се заштите демократске нације суочене са фашистичком агресијом. Федералистичке идеје су у међуратном периоду бујале у Британији. Предводили су их водећи интелектуалци: Лајонел Кертис, Филип Кер (потоњи Лорд Лотиан) и Харолд Ласки (Lionel Curtis, Philip Kerr (later Lord Lothian), Harold Laski). Они, као и други федералисти, придружили су се новој групи – Унији федералиста – ос-

нованој новембра 1938, која је привукла неколико хиљада чланова. „Унија сада”, књига америчког професора Кларенса Стрејта (Clarence Streit), која позива на трансатлантску унију демократских држава, имала је велики утицај на мишљење у Британији. (...) Британски федерализам такође је утицао и на антикомунистичке покрете отпора широм окупиране Европе, посебно у Италији. Тамо су Алтијеро Спинели и други демократски социјалисти, депортовани на острво Вентотене, са њега прокријумчарили Манифест за слободну и уједињену Европу, јула 1941. (који је касније постао издање илгалаца када су Рим окупирали нацисти). Заснивајући се на традицији италијанских федералиста, која потиче још из 19. века, Манифест је позивао на послератну федерацију која би укључивала и Немачку, како би се обезбедио мир у Европи. (Dinan, 2010: 31)

Видели смо већ из текста самог Манифеста да се аутори у време зачвеништва нису много оптерећивали судбином саме Немачке после рата, али свакако да су били опредељени за мир у Европи. Наставља даље Динан:

Иако су чланови Европског покрета били опредељени за општи циљ – Европску унију, разликовали су се међу собом по питању форме коју та унија треба да има. Неки су били жестоки федералисти, убеђени лекцијама недавне прошлости да односе међу европским државама треба радикално преобликовати. Неки од њих, који су били много више идеолошки опредељени, посебно Алтијеро Спинели, посматрали су федерализам као лек за све европске болести, противотров за зла национализма и корупције модерног капитализма. Његов приступ био је приступ „великог праска” према Европској унији, убеђење да Сједињене Државе Европе морају моментално и неопозиво заменити постојећи систем држава. (Dinan, 2010: 31)

Алтијеро Спинели, који је још током писања Манифеста био свестан готово недостижности Европске федерације, као нечега што је „изван нашег домашаја”, 1966. године објављује тада знамениту књигу „Еурократи: сукоб и криза у Европској заједници”, у којој анализира функционисање европских заједница у пракси, поготово односе Брисела и центара моћи у државама чланицама. С обзиром на данашње проблеме које Европска унија има у свом функционисању, многи од аспеката те литературе били би и данас актуелни. Спинели је разликовао три модела европске интеграције: функционалистички, конфедералистички и федералистички. У функционалистичком моделу, администрација је централизована и има јавне задатке. То је, по њему, био тада преовладавајући приступ који се реализовао путем три сепаратне

Европске заједнице и Комисије у којој делују технократске структуре, које фактички управљају европском администрацијом, тзв. „еврократи”. Конфедерални модел се заснива на међувладиној сарадњи, уз потпуно уважавање националног интегритета и суверенитета. То се отеловљује путем Савета министара. Према федералистичком моделу, многа национална овлашћења преносе се на, како је сматрао Спинели, демократске европске институције. Европски парламент, који је у то време имао веома мала овлашћења, сматран је примером тог федералног приступа (Spinelli, 1966).

Књизи је велику пажњу посветио Универзитет Џонс Хопкинс (Johns Hopkins University) у САД, који важи као једно од „семеништа глобализма”, заправо хумилијаризма (Ilić, 2020). То није било случајно, јер се још раније, са самим почетком Хладног рата и тзв. Берлинском кризом, у причу о европском федерализму умешао један други фактор – америчка администрација.

ДРУГА СТРАНА „ЕВРОФЕДЕРАЛИЗМА”

Још 26. јуна 1950, у тадашњем Западном Берлину, основан је Конгрес за културну слободу. Идеја је била да се европски и амерички интелектуалци укључе у тзв. рат идеја, али и медијски рат, против комунизма. На оснивачкој конференцији изабран је Извршни комитет који су чинили: Ирвинг Браун, Артур Кестлер, Еуген Когон, Давид Русе, Ињацио Силоне и Денис де Ружмон (Irving Brown, Arthur Koestler, Eugen Kogon, David Rousset, Ignazio Silone, Denis de Rougemont), који је постао и председник Комитета. Све то и не би било толико спорно, да на челу Секретаријата тог Конгреса није био Мајкл Џозелсон (Michael Josselson), „несумњиво официр ЦИА” (Coleman, 1989: 41).

Оно што аутори Манифеста из Вентотене вероватно нису могли да знају, то је да су одређени кругови из САД, са Џеј Пи Морганом Млађим (J. P. Morgan Jr) у првом плану, свакако допринели успону фашизма и Мусолинија у Италији, још три деценије пре конгреса у Берлину, у великој мери преко свог изасланика, тадашњег америчког амбасадора у Риму Ричарда Вошбурна Чајлда (Richard Washburn Child), аутора књиге *A Diplomat Looks At Europe*, 1925.

Оно што је бар један од аутора Манифеста, Алтијеро Спинели, вероватно могао да зна, то је да су у оснивању Конгреса за културну слободу учествовали припадници америчке државне администрације, пре свега недавно основане Централне обавештајне агенције (ЦИА). О томе ће много касније писати британска ауторка Франсис Стонор Саундерс, анализирајући улогу ЦИА у развоју и ангажману многих уметника у Европи и САД:

Примаоци тајне донације били су и енглески делегати: Хју Тревор Ропер, Џулијан Ејмери, А.Џ.Ајер, Херберт Рид, Харолд Рид, Кристофер Холис, Питер де Менделсон (Hugh Trevor-Roper, Julian Amery, A. J. Ayer, Herbert Read, Harold Read, Christopher Hollis, Peter de Mendelssohn) (заправо Фон Менделсон, изгнаник из нацистичке немачке, јеврејског порекла, прим.а.) чије је присуство у Берлину тајно финансирао британски Форин офис, преко Одељења за испитивање информација. Из Француске су дошли Рејмон Арон, Давид Русе, Реми Рур, Андре Филип, Клод Моријак, Андре Малро, Жил Роменс, Жорж Алтман (Raymond Aron, David Rousset, Rémy Roure, André Philip, Claude Mauriac, André Malraux, Jules Romains, Georges Altman); из Италије: Игнацио Силоне, Гвидо Пјовене, Алтијеро Спинели, Франко Ломбарди, Муцио Масоки и Бонавентура Теки (Ignazio Silone, Guido Piovene, Altiero Spinelli, Franco Lombardi, Muzio Mazzocchi, Bonaventura Tecchi). (Saunders, 2013: 78)

Репутација Хју Тревора Ропера (Hugh Trevor-Roper, 1914-2003), историчара, првог са „листе миљеника англо-америчке администрације”, доживела је тежак ударац када је тзв „Хитлеров дневник”, који је објавио немачки магазин „Штерн”, прогласио аутентичним 1983, на молбу за експертизу листа „Сандеј тајмс”. Испоставило се да је реч била о класичном фалсификату особе већ сумњиве прошлости, Конрада Кујеуа (Konrad Kujaу), преваранта и колекционара нацистичких сувенира, некој врсти „другоразредног Остапа Бендера”.

Данас нема никакве сумње да су у креирању европских интеграција, као и система европске безбедности после Другог светског рата увелико учествовали, јавно и тајно, моћни амерички кругови. Заправо, ко би други, као и после Првог светског рата, могао да обезбеди кредитирање обнове разрушене и унижене (западне) Европе после Другог светског рата, него они који су на том рату профитирали? Амерички комитет за уједињену Европу, који у свом називу већ има логичку грешку, био је основан 1948. године, дакле две године пре поменутог окупљања антикомунистичких аутора у Берлину. Данас се зна да је први председавајући тог Комитета био Вилијам Донован (William Donovan), некадашњи шеф Уреда за стратешке студије, познат под надимком „Дивљи Бил”. Потпредседник је био Ален Далс (Allen Dulles), који је, као и Донован, у том моменту био напустио државну службу и радио приватно у адвокатури. Доцније ће, 1951, постати један од првих шефова ЦИА. Амерички комитет за уједињену Европу добијао је средства од Фондација Рокфелер и Форд (The Rockefeller and Ford Foundations), а са своје стране финансијски је подржавао Европски покрет, Европске федералисте, Савет Европе, Европску економску заједницу за угаљ и челик итд. (Плић, 2024). „Конгрес за културну слободу контролисали су амерички

интелектуалци, углавном њујоршки троцкисти попут Сола Левитаса (Sol Levitas), човека који је покренуо објављивање часописа „Нови вођа” и Елиота Коена (Eliot Cohen), оснивача „Коментара”, као и присташа Федералне Европе (Алтијеро Спинели, Денис де Ружмон...)” (Вопо, 2003).

Аутори Манифеста из Вентотене, уз наглашени отклон од стаљинистичких тенденција, што се могло сматрати позитивним, свакако августа 1941. нису могли бити свесни замки друге врсте тоталитаризма, оног који је, упакован у врло богат целофан „Маршаловог плана” помоћи Европи и њеним вредностима, претио да се наткрили над тек основаним европским институцијама. Идеализам и храброст коју су они показали у изузетно тешким околностима борбе против фашизма у Италији, самопрегор који је један од њих, Еуђенио Колорни, платио и главом, свакако су били инспиративни, и данас јесу, за генерације Европљана. У прилог томе, Динан каже:

Јула 1980, Спинели је позвао своје истомишљенике из Парламента, из свих политичких партија, у ресторан „Крокодил” у Стразбуру. До краја те године, клуб Крокодил је порастао са десет на седамдесет чланова. Одлучни да оживе и реформишу Европску заједницу, предлози клуба су се кретали од заокруживања јединственог тржишта, до замене Европске заједнице федералном Европском унијом. Захваљујући раду клуба Крокодил, између 1980. и 1982. Парламент је усвојио чак осам резолуција којима је заговарао институционалне реформе и дубљу политичку и економску интеграцију (...) Уз помоћ неких од експерата из академских кругова, пододбори су радили на питањима као што је својство правног лица предложене уније и њене институционалне структуре, надлежности и односа са државама чланицама. Нацрт уговора о оснивању Европске уније се коначно појавио. У једном од најчувенијих гласања у Парламенту, које је икада одржано, већина чланова свих политичких убеђења гласала је за нацрт уговора, у фебруару 1984. (Dinan, 2010: 186-187)

На стогодишњицу Спинелијевог рођења, одржан је симпозијум који је организовао Комитет за уставна питања, септембра 2007, а 5. марта 2009, баш на дан Стаљинове смрти, одржана је свечана комеморација у Европском парламенту, у сарадњи са регионом Лацио. То је регион коме је припадало острво Вентотене, на коме је Спинели некад робијао с друговима (сматра се да их је било око 800). Тада су репринтовани текстови достављени поводом стогодишњице.

Лучо Леви (Lucio Levi), професор политичких наука и компаративне политике на Универзитету у Торину и активиста Уније европских федера-

листа, тада је приложио текст „Алтијеро Спинели, оснивач покрета за европско јединство”. Леви га назива историјском личношћу, а по Хегелу, то су они „који први изражавају шта људи желе”. Они нису, сматра Леви, филозофи, већ „људи од акције”:

Када је Спинели ухапшен и када га је специјални фашистички трибунал осудио те 1927. год. он је имао 20 година и био је вођа младих комуниста. Његова самостална размишљања у затвору навела су га да одабере вредности слободе и да одустане од комунизма 1937. Избор демократије био је само почетак тешког интелектуалног пута. Сусрео се 1939. у Вентотене са Ернестом Росијем, једним од лидера покрета „Правда и слобода”, и тај сусрет је трајно обележио Спинелијев живот. Роси је био точак федералистичке културе. Као професор економије, био је овлашћен да кореспондира са Еинаудијем⁶, који му је послао неке књиге које је написао Лајонел Робинс⁷. (Levi, 2009)

Нема сумње да су, одвојивши се и од комунизма и од фашизма, аутори Манифеста из Вентотене постали веома блиски одређеним идејама Фабијанаца, претечама Лабуристичке странке у Британији и фактичким оснивачима Лондонске школе економије и политике, која је једно од најважнијих „семе-ништа” глобалистичке мисли. Једна од главних зграда Европског парламента данас носи назив „Алтијеро Спинели”.

Величина ових људи лежи у томе што су видели темељну еволуцијску линију савремене историје. У време када је Хитлер доминирао Европом, срушивши Француску и преусмеравајући напад на Совјетски Савез, ти усамљени мислиоци, медитирајући у изолацији интернације о томе како би Европа и свет требало да буду организовани након трагедије рата, имали су интелектуалну снагу да покрену идеју Сједињених Држава Европе. (...) Аутономија федералистичке визије политике и историје у поређењу с онима других струја омогућава да се Европска федерација сматра истинском политичком алтернативом устројству националних држава и као приоритетни циљ новог политичког програма, из ког извире нови покрет, организован искључиво да следи тај крајњи циљ. (Levi, 1998: 214)

⁶ Луиђи Нума Лоренцо Еинауди (Luigi Numa Lorenzo Einaudi, 1874-1961), економист и банкар, председник Италије 1948-1955. Потписао Манифест антифашистичких интелектуалаца 1925. у новинама *Il Mondo*. Био је и члан неолибералног тинк-тенка Мон Пелерин, које је основао Фридрих Хајек (Friedrich Hayek).

⁷ Лајонел Робинс (Lionel Robbins, 1898-1984) био је аутор и предавач на Лондонској школи економије, познат по изреци: Људи желе оно што не могу имати. Теоријски је поставио темеље модерне тржишне економије.

Још од 1943. Алтијеро Спинели се дописује са Албером Камујем (Albert Camus), некада голманом Универзитетског клуба у родном Алжиру, који је потом постао комуниста, па троцкиста (баш као Спинели), и потоњи добитник Нобелове награде за књижевност (1957). Њих двојица су присутни на оснивачкој конференцији Покрета европских федералиста, марта 1945. у тек ослобођеном Паризу, дакле пре самог краја Другог светског рата, када су, полако, али сигурно, политички циљеви почели преузимати примат над војним. Занимљиво да је учесник тог скупа био и Ерих Блер, много познатији као Џорџ Орвел (George Orwell).

Говорећи о Русију и његовом најважнијем делу „Сједињене Европске Државе”, објављеном у Лугану, 1944. под псеудонимом Сторено, Леви у ревији наглашава да федералистичка политика доводи до елиминације оружаних сукоба између држава које су потписале федерални пакт. Тачније, одузимањем војног суверенитета државама чланицама, Федерација стиче моћ спречавања рата унутар властитих граница. Из те је перспективе с узорном јасноћом аутор илустровао некомпатибилност организације Европе у националне државе с начелима слободе, демократије и социјализма. Први део тог есеја актуелан је и данас. Односи се на последице оружаног мира и јасно показује како подела Европе на суверене државе представља непремостиву препреку потпуном остварењу идеала слободе и једнакости (Levi, 1998: 214).

Не зна се шта би аутори Манифеста помислили да су могли да виде разбијање југословенске федерације, државне творевине која је понајвише личила на организацију будуће Европске уније, али са далеко сроднијим народима него што су они који чине „уједињену Европу”. Године 2010. идеје еврофедерализма одушевљено су подржали Жак Делор, Јозеф Фишер, Данијел Кон-Бендит, Елмар Брок (Jacques Delors, Joschka Fischer, Daniel Cohn-Bendit, Elmar Brok) итд, све сами „борци” за разбијање југословенске федерације и подршку националним сецесионистичким државама на простору некадашње Југославије 90-их година прошлог века.⁸

ЗАКЉУЧАК

Манифест за слободну и уједињену Европу, познатији као Манифест из Вентотене, био је један од доктринарних темеља на којима се обликовала западна Европа после Другог светског рата. Хумилијаристички кругови, вазда опредељени ка стварању „уређеног светског друштва”, у коме би,

⁸ Погледати опширније на: <https://www.euractiv.com> (16. септембар 2010).

јасно, они били „уредници”, радо су прихватили све идеје које су ишле ка „једној Европи”, уз „атлантски темељ безбедности”. У том циљу су толерисали, или се правили да толеришу, и оне идеје које су позивале на хуманију реорганизацију друштва и праведнију расподелу богатства.

Аутори Манифеста, Спинели, Роси и Колорни, у време писања тог програмског документа свакако нису могли знати да ће доћи у врло блиској будућности до таквих догађаја као што су стварање система Јалте и активирање атомске бомбе. Али, непоколебљиво су били уверени у пораз нацизма и фашизма, са таквом снагом да то и данас изазива дивљење, имајући у виду да су били заточени у фашистичком логору, намењеном свима онима који се опиру вољи „дучеа”. Сматра се да је врло критичан однос Спинелија према католичкој цркви био узрокован не само његовим младалачким комунизмом, већ и свешћу да је Бенито Мусолини изокренуо и речи самог Господа пламирајући парољу карактеристичну за све тоталитарне режиме:

„Ко није са мном, тај је против мене!”

Али, после Другог светског рата, поготово Спинели постаје на свој начин део естаблишмента. Од улоге у стварању Конгреса за културну слободу, који је, како смо видели, био под директним „кишобраном” америчке администрације, до перманентног чланства у институцијама Европске економске заједнице: био је члан Европске комисије (1970-1976), члан Европског парламента (1976-1986), и први председник Одбора за институционална питања Европског парламента (1984-1986).

Манифест из Вентотене, федералистички и хуманистички по свом базичном карактеру, данас би, по свему судећи, морао да буде другачије написан, у светлу данка који уједињена (и знатно проширена) Европа плаћа због „америчког кишобрана” и „прародитељског греха” спасавања многих нацистичких високих функционера и генерала после Другог светског рата, као и њиховог инкорпорирања у институције Европске заједнице и НАТО. Такође и због тзв. азилантске кризе, усмерене тобоже ка појачању радне снаге у Европској унији, а заправо, стратешки, намењене постепеном мењању структуре становништва, најпре европских метропола, а потом и западне Европе у целини. Или, како би то рекао априла 1999. сер Алфред Шерман (Alfred Sherman), некада млади борац против Франка у шпанском грађанском рату, а као зрео човек један од „интелектуалних савезника” Маргарет Тачер (Margaret Thatcher), цитирајући на почетку излагања Бенедета Крочеа (Benedetto Croce): „Свака историја је историја садашњице, јер у прошлости видимо наше садашње преокупације (...) Све у свему, НАТО је подигао једну такву количину паневропске доминације која засењује Римску империју, Наполеона и Хитлера.”

Vladimir Ilić¹
Slobodanka Novaković²

THE VENTOTENE MANIFESTO: THE IDEAS OF EARLY EUROPEAN FEDERALISTS AND THEIR RELEVANCE FOR THE MODERN ERA

Abstract

The concept of a federal Europe represents one of the most significant ideas of the political unification of the European continent to emerge immediately before and during the Second World War. Its formulation was closely linked to a strong anti-fascist commitment, grounded in the perception of fascism as a profound crisis of European civilization and an obstacle to the establishment of lasting peace and democratic governance. This paper examines the development of this idea, its evolution, and the political influence it exerted over subsequent decades. Particular attention is devoted to the European Federalist Movement, whose intellectual foundations originated in the activities of freedom fighters in Italy and other European countries. Within this context, the paper explores the circumstances surrounding the drafting, the content, and the principal ideas of the Ventotene Manifesto, composed in August 1941 during the imprisonment of Altiero Spinelli, Ernesto Rossi, and Eugenio Colson on the island of Ventotene. The study further investigates the impact of the ideas articulated in the Ventotene Manifesto on the development of the European federalist movement and the process of European integration, as well as their continued relevance in contemporary political circumstances. In doing so, it highlights the enduring significance of this document as one of the key intellectual and political sources of the vision of a united Europe.

Кључне речи: *European federalism, Ventotene Manifesto, united Europe, fascism, European integration*

¹ Government of the Republic of Serbia, vladimir91ilic@protonmail.com

² Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia, bobatopic@gmail.com

INTRODUCTION

Within the Serbian academic and political community, relatively little attention has been devoted to the Manifesto for a Free and United Europe, better known as the Ventotene Manifesto³. The messages conveyed by this document were not entirely novel to European intellectual circles. During the Great War and throughout the interwar period, figures such as Leonard Woolf, George Bernard Shaw, and Richard von Coudenhove-Kalergi promoted similar ideas, seeking to “put an end to all wars once and for all,” primarily on the European continent, regarded as the “pillar of world civilization,” but ultimately throughout the world as a whole. Advocates of these ideas emphasized democracy, peace, and prosperity for all. Their critics, however, perceived the potential danger of a new form of totalitarianism, much in the same way that Altiero Spinelli, once a communist himself, viewed the possible evolution of Marx’s “classless society”: first the dictatorship of the proletariat, then the dictatorship of the (communist) party, followed by the dictatorship of the Central Committee, and finally the dictatorship of a single individual, namely Joseph Vissarionovich Stalin. Reflecting on the possibility of a German victory in the Second World War, the Manifesto stated: “However disguised, the reality will always remain the same – a new division of humanity into Spartans (citizens endowed with full rights) and Helots (slaves)” (Spinelli, Rossi & Colorni, 1944).

The Italian Resistance, as well as resistance movements throughout Europe more broadly, emerged from a broad and profound internal debate concerning the question of European unity. As demonstrated by their political programmes, all anti-fascist political forces (with the exception of the communists) supported the objective of a European federation. The most significant development in this regard, however, was the establishment of the European Federalist Movement (EFM), which became the foremost advocate of European unity during this period. Throughout the Resistance and in the post-war years, the EFM played a crucial role, both in Italy and across Europe, in advancing the cause of European federation, and its contribution to this objective remains of fundamental importance to the present day (Pistone, 2021).

The Ventotene Manifesto, whose full title was *For a Free and United Europe: A Draft Manifesto*, was drafted on the Italian island of Ventotene, where approximately one thousand anti-fascists were interned during the war. In 1941, Altiero

³ Ventotene was a prison located on the island of the same name in the Tyrrhenian Sea. During the Fascist era, the very name “Ventotene” became synonymous with internment. Among those imprisoned there was also Sandro Pertini.

Spinelli, Ernesto Rossi, and Eugenio Colorni articulated their humanistic ideals while confined in fascist exile on Ventotene, under the extremely harsh conditions of a prison camp originally established by the Bourbons and later “revived” by Benito Mussolini. Despite strict surveillance by fascist guards, they succeeded in smuggling the lengthy text of the Manifesto off the island.⁴ It is reliably documented that the text was indeed clandestinely transported to the mainland and that a decisive role in this effort was played by Ursula Hirschmann, Ada Rossi, and Spinelli’s sisters, Fiorella and Gigliola, all of whom had access to the island (Pistone, 2021).

The Ventotene Manifesto (1941) constitutes the earliest systematic political document advocating the creation of a federal Europe as a means of preventing future wars. At a time when Europe was devastated by fascism and armed conflict, its authors advanced the argument that the sovereign nation-state was the principal source of Europe’s tragedies and that a supranational form of political integration was therefore necessary. The ideas contained in the Manifesto permeated the Schuman Plan, the European Coal and Steel Community, and the Treaties of Rome. Many early proponents of European integration (Spinelli, Colorni, Hirschmann, and later Monnet and Schuman) shared the same fundamental premise: that “lasting peace is possible only if European states transfer a portion of their sovereignty to common institutions.” The Manifesto articulated three principles that remain at the core of the European Union today: supranationality – institutions not exclusively subordinate to member states; solidarity – economic and political interdependence as a means of preserving peace; and a democratic Europe – not merely a community of states, but a community of citizens. These ideas were subsequently incorporated into the Maastricht Treaty (1992), the Lisbon Treaty (2009), and the broader concept of “European citizenship.” The Manifesto thus became a foundational document of European integration, a symbol of resistance to totalitarianism and a vision of a different Europe. For this reason, Ventotene is frequently referred to as the “birthplace of the European idea” (Vaccari, 2026; European Parliament Think Tank, 2024).

Nevertheless, the process of constructing a united Europe – more specifically, the part of the continent known as Western Europe – was directed more toward “integration” than toward explicit federalization, with the term “federal” often deliberately avoided. This became particularly evident during the Maastricht Summit in December 1991, when representatives of the United Kingdom, such as John Major, sought to prevent what they perceived as excessive federalization and the strengthening of central institutions, fearing the emergence of dominant German in-

⁴ Legend has it that the Manifesto was smuggled in cigarette boxes, and some sources even claim that – quite remarkably – a roast chicken was used for the same purpose.

fluence embodied in the Kohl–Genscher tandem (Helmut Kohl and Hans-Dietrich Genscher). In the referendum held on 23 June 2016, 52 per cent of voters supported Brexit – the political, economic, and legal process of the United Kingdom’s withdrawal from the European Union. The United Kingdom formally left the European Union on 31 January 2020. This was followed by negotiations concerning the future framework of relations between Brussels and London, given the extensive interdependence of the political and economic interests of both entities (Vučić, 2018).

STRUCTURE OF THE VENTOTENE MANIFESTO

I. THE CRISIS OF MODERN CIVILIZATION

The authors of the Manifesto emphasize from the very outset that modern civilization has established freedom as one of its fundamental principles, according to which human beings should not serve merely as instruments of one another but should instead be recognized as autonomous centres of life. The right of nations to organize themselves into independent states is affirmed, and each people is considered entitled to develop its own form of political organization in accordance with its ethnic, geographical, linguistic, and historical characteristics. Initially, this ideology of national independence served as a powerful force for progress, uniting populations previously fragmented under feudal structures and fostering solidarity in the struggle against foreign domination. However, according to the authors, this development also contained within itself the seeds of imperialist nationalism, which, by the time of their generation, had culminated in the emergence of totalitarian states and global wars.

Spinelli, Rossi, and Colorni clearly recognized the distinction between the positive aspects of national organization and its darker manifestations, in which one’s own nation is elevated to the status of a “divine entity” concerned solely with its survival and development, regardless of the interests of others. The doctrine of absolute national sovereignty led certain nations to seek their own “living space” (*Lebensraum*), inevitably resulting in the domination of weaker states by stronger ones. In domestic affairs, the state increasingly assumed additional powers and, rather than acting as the guardian of citizens’ freedoms, transformed itself into a master ruling over subordinates, with all aspects of society subordinated to present and future military objectives. Under such conditions, even mothers became “producers of soldiers,” scarcely distinguishable from the reproductive functions observed in the animal world. Children were raised in a militant spirit, trained in martial values and imbued with xenophobic attitudes. This process de-

veloped to the point at which society became entirely militarized. Individuals were called upon to abandon their families and personal pursuits and to sacrifice their lives for objectives whose value they often could neither understand nor assess. Within a short period, achievements created over decades for the common good could be utterly destroyed.

According to the authors, totalitarian states are those that most consistently implemented the unification of all social forces, maximum centralization, and a distinctive form of autarky. Other states, in order to survive, increasingly resorted to similar measures. Nevertheless, freedom of the press, freedom of association, and the continual expansion of voting rights made it increasingly difficult to preserve traditional privileges. Faith in the “voice of public opinion” was widely regarded at the time as the essential criterion distinguishing authoritarian and totalitarian societies from democratic ones. The extent to which this belief would later be challenged during the Cold War, and particularly at the end of the twentieth and beginning of the twenty-first century, became evident only through subsequent developments. The authors, however, could scarcely have anticipated the enormous influence that television would acquire as the dominant medium of the future, let alone the technological innovations that would ultimately give rise to the “network of all networks” – the Internet.

The Manifesto further argues that when the perceived threat of social equality became particularly pronounced, large industrial and banking conglomerates openly welcomed the emergence of dictatorships, which effectively deprived their opponents of legitimate means of political resistance. Although the authors do not explicitly focus on class struggle, nor do they consistently employ Marxist terminology, they nevertheless recognize that competing social groups, including organized labour movements and trade unions, contributed to the fragmentation and factionalization of society. Under such circumstances, democratic institutions lost their prestige and increasingly became instruments serving particular interests. Dictatorial regimes therefore sought to establish police control over all aspects of citizens’ lives, including the forcible elimination of dissenters. In doing so, they facilitated the preservation of parasitic social strata, rentiers, and plutocrats who, presenting their interests as supreme national objectives, subordinated the entire machinery of the state to their own purposes.

The result was the accumulation of enormous wealth for a privileged few and widespread poverty for large segments of the population. Trade unions, instead of functioning as genuine instruments of collective struggle led by representatives trusted by workers, became mechanisms of police supervision administered by individuals selected by employers to represent workers’ interests.

The Manifesto calls for resistance to dogmatic authorities and emphasizes the enduring importance of critical inquiry. No one truly knows what “race” is, yet certain races are continually portrayed as “chosen” merely because imperialism requires such myths in order to generate collective pride or hatred among the masses. Owing to the growing economic interdependence of nations, however, the true “living space” of humanity is the entire globe. The authors regard geopolitics as a pseudoscience created to serve the interests of imperialism. Distorted and falsified facts are presented in support of ruling elites. Libraries and bookshops are purged of works deemed ideologically unacceptable. Dark forces once again threaten the human spirit. Obedience becomes the supreme law. Under such circumstances, the authors contend, reactionary totalitarian societies achieve victories across numerous countries, reaching their culmination in Germany, which establishes a system of vassal states: Italy foremost among them, in alliance with Japan, whose ambitions in Asia reflect similar objectives.

Should this Tripartite Alliance ultimately prevail, the authors argue, totalitarianism would become consolidated throughout the world. Even if the Germans were to permit a limited appearance of self-government, the underlying reality would remain unchanged regardless of the form of disguise: a world divided between Spartans (masters) and helots (slaves). The authors discern a ray of hope in Britain's resistance to Germany and correctly anticipate that the Soviet Union would offer powerful resistance while the United States would mobilize its immense industrial capacity. They likewise place hope in the resistance of the Chinese people against Japanese aggression. They describe this struggle as a war of the United Nations against totalitarianism. Alongside this interstate conflict, they identify the efforts of all progressive forces: enlightened workers, intellectuals marginalized and humiliated by authoritarian regimes, entrepreneurs capable of pursuing innovative initiatives and eager to free themselves from bureaucratic constraints, and all those who possess sufficient dignity to refuse submission to servitude and oppression.

II. TASKS AFTER THE WAR – EUROPEAN UNITY

The Manifesto argues that Germany's defeat alone would not automatically lead to the reorganization of states in accordance with the social ideal advocated by its authors. Internationalists would not simply assume leadership by default; rather, the old national system would seek to reassert itself, by force if necessary. There was a strong likelihood that the governing elites in England (Great Britain), probably in cooperation with the United States, would pursue a balance-of-power arrangement designed primarily to safeguard the interests of their respective empires.

Conservative forces, including the institutions of the national state system, senior military officials, particularly in monarchies, groups of capitalist monopolists united by common profit interests, large landowners, and high-ranking church dignitaries, could preserve their privileged positions only within such a stabilized order. Equally dependent upon this system were the countless individuals who relied upon these elites and remained dazzled by their power and influence.

The authors contend that reactionary forces, to this very day, perceive that “the building is creaking” and consequently seek ways to preserve the existing order. Accustomed to operating through command and hierarchy, they fight tenaciously to protect their privileges. In periods of crisis, they are particularly adept at disguising themselves as advocates of peace, freedom, and the common good, including concern for the poorest members of society. The authors maintain that reactionary forces have historically demonstrated a remarkable ability to infiltrate popular movements and subsequently paralyze them from within. Such converts and opportunists constitute, in their view, the most dangerous adversaries, and it is with them that a final reckoning must ultimately be made.

Patriotism, the authors argue, is the sentiment most capable of mobilizing broad sections of the population. When manipulated by reactionary forces, the restoration of their power becomes merely a matter of time. The ultimate objective is the transformation of the people into an army. Generals would once again assume command, monopolists would return to profit-making, the bureaucratic apparatus would expand beyond measure, and the inevitable consequence would be the complete obedience of the masses. All previous achievements in the advancement of humanity would be sacrificed to the demands of preparation for yet another war.

According to the authors of the Manifesto, the only genuine escape from this vicious circle of reaction would be the definitive abolition of sovereign national states.

The subjugation of most of Europe to German – more precisely, Nazi – rule would, once that domination collapsed, create a revolutionary situation. Public consciousness had become increasingly receptive to the idea of a federal reorganization of Europe. Harsh historical experience had opened the eyes even of those previously unwilling to acknowledge reality, and the conditions had matured in favour of “our ideals,” as the authors confidently asserted.

A stable equilibrium among independent European states could not be achieved alongside a militaristic Germany, nor could the German people be kept indefinitely under permanent subjugation once they had been decisively defeated. The League of Nations had already demonstrated its impotence and inefficiency, since no international institution could effectively enforce its decisions without possessing adequate coercive power capable of ensuring compliance by all member states. Likewise, the doctrine of non-intervention in the internal affairs

of sovereign states had led to absurd consequences, since the establishment of despotic regimes within individual European countries could not be regarded as a matter of indifference to the rest of the continent.

The most difficult issues that had poisoned international relations in Europe, including border disputes, the intermingling of populations, the protection of national minorities, access to the sea for landlocked countries, the Balkan question, the Irish question, and similar controversies, would, according to the authors, find their solution within a European Federation. Such problems would cease to be international conflicts and instead become matters of administration and adjustment among different provinces within a common political framework.

Furthermore, considerations such as security, Britain's traditional belief in the impossibility of invasion – often described as “splendid isolation” – the rapid collapse of the French army and the French Republic under the first serious German assault, a consequence of misplaced confidence in supposed “Gallic superiority,” and, above all, the awareness of the immense danger of collective subjugation, all pointed toward the necessity of establishing a federal order capable of bringing an end to the prevailing state of political anarchy. The fact that Britain had, in principle, accepted Indian aspirations for independence, while France, following its defeat, had potentially lost its entire empire, suggested that both powers might become more willing to reach a fundamental agreement through which Europeans could collectively address their colonial problems.

The authors further argue that once the peoples of the Old Continent embrace a common vision of humanity, it becomes evident that a European Federation represents the only conceivable guarantee that relations with the peoples of Asia and the Americas can develop on the basis of peaceful cooperation. Such a federation would also constitute a preparatory step toward a more distant future in which the political unification of the entire globe might eventually become possible.

The dividing line between progressive and reactionary forces, the Manifesto asserts, no longer corresponds to the traditional distinctions between majority and minority democracy or between majority and minority socialism. Instead, a new and more fundamental cleavage has emerged. On one side stand those who remain committed to traditional forms of political struggle, conquest, and national power politics and who, whether consciously or not, serve the interests of reactionary forces by stimulating populist passions and reviving obsolete political myths. On the other side stand those who regard the creation of a strong international state as the central political objective and who, upon acquiring national power, seek primarily to employ it as an instrument for achieving international unity.

Through propaganda and political action, and by striving to consolidate agreements and connections among similar movements established in different

countries, the Manifesto envisages the creation of a movement capable of mobilizing all progressive forces for the establishment of a new political organism – the most ambitious and innovative institutional arrangement Europe had witnessed for centuries. This would take the form of a great federal state, possessing European armed forces in place of national armies. Such a polity would abolish economic autarky, break the power of totalitarian regimes, and possess institutions and instruments sufficiently robust to ensure compliance with common federal objectives, maintain public order, and safeguard the functioning of the federation. At the same time, individual member states would retain the autonomy necessary to articulate their own interests and to shape their political development in accordance with the distinctive characteristics of their respective peoples.

If a sufficient number of people in the major European states were to understand these principles, the authors argue, victory would soon be within their grasp, since both the historical circumstances and the spirit of the age would favour their cause, while the catastrophic experiences of the previous two decades would stand as compelling evidence against the old order. The hour for new initiatives had arrived, the Manifesto proclaimed, and it would also be the hour of new people – those who would belong to the Movement for a Free and United Europe.

III. TASKS AFTER THE WAR: SOCIAL REFORM

The end of the totalitarian era, according to the authors of the Manifesto, would once again set in motion the historical struggle against inequality and social privilege. In order to correspond to the aspirations of its authors, the European revolution should be socialist in character, that is, it should lead to the emancipation of the working class and the establishment of more humane living conditions. To move in that direction, its guiding compass could not avoid being a doctrinal concept according to which private ownership of the material means of production should ultimately be abolished and tolerated only as a provisional arrangement. More generally, the nationalization of the economy represented the first utopian form through which the working class sought liberation from capitalist domination. However, when implemented fully and brought to its logical conclusion, nationalization did not fulfil the workers' aspirations; rather, it produced a regime in which the entire population became subordinate to a limited class of bureaucratic managers of the economy, as had occurred in Russia (more precisely, the Soviet Union).

Here the authors of the Ventotene Manifesto clearly distance themselves from Stalinist practice, which explains why Spinelli had already been denounced as a “Trotskyist” before the outbreak of the Second World War.

The fundamental principle of socialism, the authors argue, does not lie in collectivization itself, but rather in ensuring that economic forces do not dominate human beings. Instead, these forces should be subordinated to, guided by, and rationally controlled by society, so that broad segments of the population do not become victims of the economic order. The immense productive forces generated by progress should not be exhausted in the “dead sea of routine” nor confronted with the seemingly insoluble problem of restoring initiative through wage differentials and “Stakhanovism”⁵, as in the Soviet Union, which could only result in further subjugation. By contrast, progressive forces should provide the working class with opportunities for employment, advancement, and personal development, while gradually improving the institutional “embankments” that guide this “convoy” toward objectives yielding the greatest benefit for society as a whole.

Private property, therefore, should be abolished, limited, modified, expanded, or otherwise regulated according to circumstances and practical requirements, rather than according to rigid dogmatic principles.

This approach reveals both the authors’ partially Marxist orientation and their distinctly non-statist flexibility regarding what is often regarded as the central pillar of the capitalist order – private property. Their objective was to establish an economic system in Europe, liberated from the nightmare of militarism and national bureaucracy, within which emancipation could be achieved both by workers in capitalist societies, oppressed by employers, and by workers in communist societies, oppressed by bureaucratic tyranny. In this regard, workers’ consciousness was also essential, and rationality was expected to prevail over irrational impulses. In pursuit of European unity, the Manifesto advocated the following measures:

A) Private entrepreneurs should no longer be permitted to attain monopolistic positions that enable them to exploit the wider public (for example, in the production and distribution of electricity). Consideration must be given to collective interests, protective tariffs, economic incentives, preferential procurement arrangements (a well-known example in Italy being the steel industry), as well as enterprises which, owing to the scale of their investments, the number of workers they employ, and the strategic importance of their sectors, are capable of exerting pressure upon public authorities and securing favourable political and economic measures. Such sectors include mining, banking, and the arms industry. In these fields, large-scale nationalization should be undertaken without regard for previously acquired rights and privileges.

⁵ The cult of labor heroism, named after the miner Alexei Stakhanov.

B) Property rights and inheritance rights should be revised, since they permit the accumulation of wealth in the hands of a privileged minority. During periods of revolutionary transformation, these characteristics of the old order should give way to a more egalitarian distribution of resources, thereby eliminating parasitic social strata and providing workers with access to the means of production necessary to improve their economic conditions and attain greater independence. This proposal encompasses agrarian reform, whereby land would be transferred to those who cultivate it, significantly increasing the number of property owners. It also includes industrial reform, expanding forms of worker ownership in sectors not subject to nationalization through cooperative management structures, worker capital participation, and related mechanisms.

C) Youth and education: public schools should provide education for all and ensure that opportunities in the “struggle for life” are available not only to the wealthy but also to talented and capable individuals. Educational institutions should offer diverse programmes designed to prepare students for a wide range of professions, while the number of graduates should be aligned with labour market requirements. Wages should be broadly standardized and relatively equal for comparable forms of work, while still allowing for differences reflecting sectoral conditions and individual abilities.

D) Modern mass production, operating virtually without limitation, is already capable of providing all individuals, at relatively low cost, with food, housing, clothing, and other necessities sufficient to guarantee a dignified standard of living. Social solidarity should therefore be ensured unconditionally and universally, not as charity, but as a social right extended both to those who are able to work and to those who, for various reasons, are unable to do so. Such guarantees would also prevent workers from being compelled, by necessity, to accept contracts and working conditions that are detrimental to their interests.

E) The emancipation of the working class requires that workers not fall under the influence of monopolistic trade unions functioning merely as transmission belts for the methods and interests of large-scale capital. Workers must enjoy the right to elect their own representatives and to determine their own working conditions. The state should provide an appropriate legal framework to oversee the implementation of negotiated agreements and to ensure that all monopolistic tendencies are effectively suppressed once this social transformation has been accomplished.

These, therefore, constitute the conditions necessary for the establishment of a new social order, one in which a broad stratum of citizens possesses both the interest and the capacity to imprint political life with the values of freedom and social solidarity. On such foundations, political liberty would cease to be merely formal and would instead acquire substantive content, enabling citizens to attain sufficient independence and knowledge to exercise continuous oversight over the governing class. The prerequisites for such a system include an independent judiciary (requiring the replacement of the old judicial structures), freedom of the press, freedom of association, the enlightenment of public opinion, and the possibility for all citizens to participate actively in political life should they so choose.

With regard to two specific issues concerning Italy, the authors emphasize the relationship between Church and State, as well as the question of political representation:

1) The Catholic Church continues, in a rigid and uncompromising manner, to regard itself as the only perfect institution to which the state should, in certain respects, be subordinated. It presents itself as an ally of reactionary regimes, entrenched privilege, and profit-seeking interests, while simultaneously claiming a tutelary role over education and individual citizens. The Concordat concluded between the Vatican and the Fascist regime in Italy must therefore be abolished in order to affirm the strictly secular character of the state and to ensure public oversight of social life.

2) The provisional “puppet theatre” created by Fascism through its corporatist system will inevitably be dismantled, together with all other components of the totalitarian state. The corporative chambers of the totalitarian parliament constitute nothing more than a mockery of representation and represent the culmination of police control over productive classes. A new constitutional order is therefore required. It is essential to avoid assigning legislative functions to trade unions, since such an arrangement would generate a form of feudal anarchy within political life and would ultimately culminate in a new form of political despotism. Although many were attracted by the myth of corporatism, such a system can only be realized in practice within a totalitarian state, where productive citizens are subordinated to a hierarchy of officials who supervise and regulate every aspect of their activity in the interests of the ruling class.

IV. REVOLUTIONARY CURRENTS: OLD AND NEW

The collapse of totalitarian regimes signifies, for entire peoples, the arrival of freedom and the removal of all constraints, together with the automatic restor-

ation of freedom of speech and freedom of association. The authors of the Manifesto regard this as the triumph of democratic tendencies. The political spectrum encompasses countless shades ranging from conservatively inclined liberalism to socialism and anarchism. They express confidence in the spontaneous development of events and institutions, as well as in the beneficial impulses arising from below. They reject rhetorical invocations of “the people,” “the proletariat,” or any other quasi-sacred collective abstraction. The fall of dictatorship is envisioned as the restoration of the people’s right to self-determination. The culmination of these aspirations is a Constituent Assembly elected through the broadest possible suffrage and with the utmost respect for the electorate. In other words, the people themselves should be entrusted with the task of giving themselves a constitution. Should the people prove politically immature, they may adopt inadequate solutions; however, such shortcomings can be corrected only through continuous efforts to persuade and educate the masses.

A democratically oriented government, as a rule, does not resort to violence, except in circumstances where the overwhelming majority is convinced of its necessity and where force merely serves to confirm an already established political reality. Under normal conditions of governance, when the population retains confidence in the fundamental institutions of the state, political leaders should concern themselves primarily with correcting secondary and administrative deficiencies.

In revolutionary situations, however – those in which institutions cannot simply be administered but must instead be created anew – the authors argue that democratic practices often fail in a striking and dramatic manner. The tragic impotence of democratic forces during the revolutions in Russia, Germany, and Spain constituted, in their view, three recent examples of this phenomenon. In such circumstances, the old state apparatus, together with its laws and administrative structures, collapses. Popular delegates immediately emerge, embodying the aspirations of various progressive social forces. Yet while the people possess certain fundamental needs that demand satisfaction, they frequently lack a clear understanding of what they truly desire or how these goals should be achieved. Thousands of competing voices fill the public sphere, while millions struggle to comprehend events, gradually fragmenting into mutually antagonistic tendencies. At the very moment when decisiveness and courage are most necessary, democrats often appear exhausted. Instead of drawing strength from a spontaneous popular consensus, they encounter only a whirlwind of vague and obscure passions. Believing it their duty to create consensus, they act as preachers when what is required are leaders capable of identifying clear objectives and pursuing them with determination. Consequently, they squander opportunities to consolidate a new regime by attempting prematurely to activate institutions that require lengthy prep-

aration and relatively stable conditions. In doing so, they provide their opponents with the very instruments needed to overthrow them. Collectively, with their innumerable tendencies and divisions, they represent not the will for renewal but rather the confusion prevailing within society. Through their self-paralysis, they prepare the ground for the resurgence of reaction. During revolutionary crises, democratic methods risk becoming little more than a political corpse.

Democrats thus lose the popularity they initially acquired as passionate defenders of liberty, since they lack a genuinely revolutionary political and social programme. The process inevitably culminates in the restoration of pre-totalitarian political institutions, while political struggle reverts to its traditional form of confrontation among social classes.

According to the authors, the transformation of society as a whole cannot be achieved through class struggle alone, despite its elevation to the status of a fundamental doctrine for solving all social problems, particularly those affecting industrial workers. Although this doctrine was intended to provide coherence to working-class politics, it ultimately became an instrument of proletarian isolation with respect to the broader task of transforming the internal organization of society. Workers educated exclusively within a class-based framework fail to recognize that the pursuit of their particular interests, without regard for the needs of other social groups, tends toward aspirations for a unilateral dictatorship of their own class and toward the utopian collectivization of all means of production – a policy long presented by ideological propaganda as a universal remedy for social ills. Such a programme fails to attract other social strata and consequently prevents the formation of a broader progressive coalition, leaving these groups vulnerable to reactionary forces that spontaneously reorganize in opposition to the proletarian movement and ultimately seek its destruction.

Among the various proletarian tendencies, the communists, adhering to the principles of class politics and the collectivist ideal, recognized the difficulties involved in mobilizing sufficient forces to secure victory. Consequently, unlike other popular parties, they transformed themselves into a highly disciplined movement. Drawing upon the residual prestige of the Russian revolutionary myth, they organized the working class, yet rather than learning from its experience, they employed it primarily as an instrument of political maneuvering.

For this reason, the authors argue, communists often proved more effective than democrats during revolutionary crises. However, by seeking to isolate the working class from other revolutionary forces and by insisting that the “true revolution” still lay ahead, they introduced a sectarian element at precisely those moments when unity was most essential, thereby weakening the broader movement. Their dependence upon the Soviet state, which utilized them with little regard for

their respective national political contexts, compelled them to pursue policies lacking continuity and consistency. Constantly seeking shelter behind figures such as Karl Kautsky or Léon Blum, they failed to recognize that political power is not attained through tactical cleverness alone but through the capacity to respond organically and effectively to the needs of modern society. Ultimately, their efforts degenerated into what the authors describe as “extremist verbalism.”

Should political struggle remain confined within national frameworks, the principal beneficiaries would almost certainly be the reactionary forces. Yet the communists, despite their shortcomings, might also experience their moment of ascendancy by mobilizing exhausted and disillusioned masses, subsequently seizing power in a manner similar to that witnessed in Russia and imposing a system of bureaucratic despotism over the economic, political, and spiritual life of society.

If the communists were to become the dominant political force, the authors maintain, this would signify not progress, even in a revolutionary sense, but rather the failure of Europe’s renewal.

The great masses of the population remained influenced by traditional democratic and communist movements because they perceived no alternative perspectives and no genuinely new political objectives. Such tendencies, according to the authors, belonged to the political past. A truly revolutionary movement would have to be led by those capable of critically reassessing established political doctrines. Such a movement, the Manifesto argues, should be prepared to cooperate with democratic forces, communist forces, and all those engaged in the struggle against totalitarianism, while at the same time avoiding subordination to their political practices and ideological assumptions.

Only those who place the European Revolution at the centre of their lives, who undertake the necessary work with discipline and perseverance day after day, even under the most difficult conditions of clandestinity, will succeed in constructing the network of a new movement capable of relying upon the support of its sympathizers. The social groups considered most receptive to such a programme include:

- The working class, regarded as the principal victim of totalitarian domination;
- Intellectuals, particularly younger intellectuals, deeply disillusioned by totalitarianism.

Other social strata would inevitably be drawn into such a broad movement. Any political force incapable of uniting these complementary elements would be condemned to sterility. A movement composed solely of intellectuals, lacking the indispensable support of the working masses, would be incapable of overcoming reactionary resistance. Conversely, a movement based exclusively on the working

class would lack the intellectual clarity necessary to define new objectives and identify new paths forward. It would become imprisoned within outdated patterns of class thinking, perceive enemies everywhere, and ultimately fall prey to the doctrinaire solutions advanced by communism. During revolutionary crises, spontaneous popular institutions may also play a useful role, not as instruments of plebiscitary politics, but as bodies awaiting effective leadership. Through the temporary leadership of a revolutionary party, a new state and a new democratic order would emerge.

The authors further argue that there is no reason to fear that such a revolutionary regime would inevitably produce a new form of despotism. If the revolutionary party remains committed from the outset to the principles of a free political order in which all citizens genuinely participate in public life, political development will ultimately move – despite possible secondary crises – toward broad acceptance of the new system and the gradual consolidation of free institutions.

Particular importance is attached to the younger generation, which must provide the new energy required for political transformation while rejecting the burdens of obsolete traditions that have become little more than shackles. The movement should draw upon the legacy of all previous efforts that contributed to the advancement of humanity, while recognizing that those movements ultimately failed because they lacked a clear understanding of both their objectives and the means required to achieve them.

The Manifesto concludes with a powerful declaration: “The road ahead is neither easy nor certain, but it must be travelled, and it will be.”

KEY MESSAGES OF THE MANIFESTO

The *Manifesto for a Free and United Europe*, more commonly known as the *Ventotene Manifesto*, a collaborative work authored by three political prisoners incarcerated for ideological reasons, is remarkable for several reasons, not least because of the inhumane conditions under which it was written. Just as communists in Yugoslavia and elsewhere referred to their prisons as “red universities,” emphasizing the importance of self-education, the intellectual development of the Manifesto’s authors was profoundly shaped both by their mutual exchanges and by the efforts of friends outside prison who supplied them with literature, particularly works originating from Great Britain. Yet what truly distinguishes this document is its highly unconventional vision of the foundational principles upon which a future “United Europe” should be built:

- Social reform inspired by certain strands of Marxist thought, yet without reliance upon the doctrine of the “dictatorship of the proletariat,” one of

the central concepts of Marxism and Leninism as a transitional stage between class society and a classless order;

- An unusual alliance between intellectuals and productive workers, free from the sectarianism that, in the authors' view, characterized communist parties;
- A conception of private property more flexible than that advocated by communism, yet coupled with a strong commitment to eliminating private monopolies in strategic sectors such as energy, mining, railways, and armaments production;
- Openness toward all political and social forces willing to contribute to the overthrow of Fascist and Nazi totalitarian regimes;
- Resistance to the "bureaucratic despotism" associated with the Soviet Union;
- Opposition to "parasitic classes" and large monopolies, a position that distinguished the authors from many contemporary social democrats, who since the First World War had generally maintained a more accommodating attitude toward holders of capital;
- A conception of revolution not as the exclusive right of the labouring classes nor as a form of Jacobin radicalism, but rather as a universal demand for justice and social reform advanced by society as a whole;
- A clear separation of Church and State, together with equal treatment for all religions;
- The renunciation of national sovereignty, a concept previously advanced within Fabian circles during the First World War and one of the central pillars of the authors' federalist outlook. In their view, this represented a more substantive form of internationalism than that advocated by either communist or bourgeois political parties;
- Equal access to public education for all young people, demonstrating the authors' preference for meritocratic principles over inherited privilege;
- The fundamental pillars of the Manifesto may therefore be summarized as federalism, anti-fascism, anti-communism, and anti-monopolism. The first three principles broadly corresponded to the outlook of contemporary liberals, whereas the fourth did not, despite the apparent paradox. Federalism functions as the primary interpretative framework for politics, while the vision of the entire world organized as a single federation remains a distant and aspirational objective.

It is evident that, after the Second World War, what was essentially the globalist undertone of the Manifesto was highly compatible with the objectives of American planners of European unification, although that term had not yet en-

tered political discourse at the time. However, they were by no means receptive to the socialist undertones of the social and anti-monopoly reforms advocated by the authors in their idealism and, to some extent, utopianism.

AUTHORS OF THE VENTOTENE MANIFESTO

Altiero Spinelli (1907–1986) was a communist in his youth. Later, through reading and self-education while imprisoned, he distanced himself from communism and was subsequently denounced by the Stalinists as a Trotskyist. Ernesto Rossi (1897–1967), after participating in the First World War and observing the attitude of the Italian Left toward war veterans, moved closer to Mussolini and his newly established combat squads, the Fascists. He later distanced himself from them and became an opponent of the regime. Eugenio Colorni (1909–1944) was Jewish. Fate brought all three men together in the prison on the island of Ventotene, where the notorious Fascist prison, effectively a type of camp, was located. Following Eugenio's death in a Fascist ambush after Italy's capitulation and his release from prison, Colorni's wife, Ursula Hirschmann, became Spinelli's wife. It was this courageous woman who succeeded in smuggling the Manifesto out, fragment by fragment, secretly written in a prison cell, and in reproducing and distributing it among Italian anti-Fascists and patriots. Upon his release from prison – having been sentenced by a Fascist court to approximately sixteen years of imprisonment – Spinelli clandestinely organized, as early as August 1943, a gathering of advocates of "Federal Europe," thereby effectively laying the foundations of the future European movement, naturally limited only to that part of the Old Continent in which the so-called West exercised influence.

Of all the authors of the Ventotene Manifesto, Altiero Spinelli undoubtedly exerted the greatest influence on the course of European integration. The project that preceded the processes leading to the creation of the European Union at Maastricht in December 1991 was named after him. Desmond Dinan writes the following:

The approach of war also stimulated renewed interest in federalism as a means of protecting democratic nations faced with Fascist aggression. Federalist ideas flourished in Britain during the interwar period. They were championed by leading intellectuals: Lionel Curtis, Philip Kerr (later Lord Lothian), and Harold Laski. They, along with other federalists, joined a new group – Federal Union – founded in November 1938, which attracted several thousand members. *Union Now*, a book by the American professor Clarence Streit advocating a transatlantic union of democratic states, had a considerable impact on opinion in Britain. (...) British federalism also

influenced anti-communist resistance movements throughout occupied Europe, particularly in Italy. There, Altiero Spinelli and other democratic socialists, deported to the island of Ventotene, smuggled from it the Manifesto for a Free and United Europe in July 1941 (which later became an underground publication when Rome was occupied by the Nazis). Drawing upon the tradition of Italian federalists dating back to the nineteenth century, the Manifesto called for a post-war federation that would include Germany in order to secure peace in Europe. (Dinan, 2010: 31)

As we have already seen from the text of the Manifesto itself, the authors, during their imprisonment, were not particularly preoccupied with the fate of Germany after the war; nevertheless, they were undoubtedly committed to peace in Europe. Dinan continues:

Although members of the European Movement were committed to the common goal of European union, they differed among themselves over the form that union should take. Some were ardent federalists, convinced by the lessons of the recent past that relations among European states had to be radically transformed. Some of them, who were far more ideologically committed, especially Altiero Spinelli, regarded federalism as a cure for all Europe's ailments, an antidote to the evils of nationalism and the corruption of modern capitalism. His approach was a 'big bang' approach to European union, the conviction that the United States of Europe should immediately and irrevocably replace the existing state system. (Dinan, 2010: 31)

Altiero Spinelli, who, even while drafting the Manifesto, was aware of the near unattainability of a European Federation as something "beyond our reach," published in 1966 his then renowned book *Eurocrats: Conflict and Crisis in the European Community*, in which he analyzed the practical functioning of the European Communities, particularly the relationship between Brussels and the centers of power within the member states. Given the contemporary challenges facing the functioning of the European Union, many aspects of that work remain relevant today. Spinelli distinguished among three models of European integration: the functionalist, confederal, and federalist models. In the functionalist model, administration is centralized and entrusted with public responsibilities. According to him, this was the prevailing approach at the time, implemented through the three separate European Communities and the Commission, within which technocratic structures operated and effectively managed the European administration – the so-called "Eurocrats." The confederal model was based on intergovernmental cooperation, with full respect for national integrity and sovereignty. This approach found its embodiment in the Council of Ministers.

Under the federalist model, many national competences were transferred to what Spinelli regarded as democratic European institutions. The European Parliament, which at that time possessed very limited powers, was considered an example of this federalist approach (Spinelli, 1966).

The book attracted considerable attention from Johns Hopkins University in the United States, which has been described as one of the “seedbeds of globalism,” or more precisely, humiliarism (Ilić, 2020). This was not accidental, since another factor, the American administration, had already entered the story of European federalism at the very beginning of the Cold War and during the so-called Berlin Crisis.

THE OTHER SIDE OF “EURO-FEDERALISM”

On 26 June 1950, the Congress for Cultural Freedom was established in what was then West Berlin. The idea was to engage European and American intellectuals in the so-called war of ideas, as well as a media campaign, against communism. At the founding conference, an Executive Committee was elected, consisting of Irving Brown, Arthur Koestler, Eugen Kogon, David Rousset, Ignazio Silone, and Denis de Rougemont, who also became Chairman of the Committee. None of this would have appeared particularly controversial had the Secretariat of the Congress not been headed by Michael Josselson, “undoubtedly a CIA officer” (Coleman, 1989: 41).

What the authors of the Ventotene Manifesto could probably not have known was that certain circles in the United States, with J. P. Morgan Jr. playing a prominent role, had contributed to the rise of fascism and Mussolini in Italy nearly three decades before the Berlin Congress. This influence was exercised to a considerable extent through their envoy, the then American ambassador in Rome, Richard Washburn Child, author of *A Diplomat Looks at Europe* (1925).

What at least one of the authors of the Manifesto, Altiero Spinelli, may well have known was that members of the American state administration, particularly the recently established Central Intelligence Agency (CIA), had participated in the creation of the Congress for Cultural Freedom. Many years later, the British author Frances Stonor Saunders would write about this, examining the role of the CIA in supporting and promoting numerous artists and intellectuals in Europe and the United States:

Recipients of the secret subsidy also included the English delegates: Hugh Trevor-Roper, Julian Amery, A. J. Ayer, Herbert Read, Harold Read, Christopher Hollis, and Peter de Mendelssohn (actually von Mendelssohn, an

exile from Nazi Germany of Jewish origin, author's note), whose presence in Berlin was secretly financed by the British Foreign Office through the Information Research Department. From France came Raymond Aron, David Rousset, Rémy Roure, André Philip, Claude Mauriac, André Malraux, Jules Romains, and Georges Altman; from Italy: Ignazio Silone, Guido Piovene, Altiero Spinelli, Franco Lombardi, Muzio Mazzocchi, and Bonaventura Tecchi. (Saunders, 2013: 78)

The reputation of Hugh Trevor-Roper (1914–2003), a historian and the first on the “list of favorites of the Anglo-American establishment,” suffered a severe blow when he declared the so-called Hitler Diaries, published by the German magazine Stern, to be authentic in 1983, at the request of The Sunday Times, which had sought his expert opinion. It turned out that the diaries were a classic forgery produced by a man of already dubious reputation, Konrad Kujau, a fraudster and collector of Nazi memorabilia, a sort of “second-rate Ostap Bender.”

Today, there is no doubt that powerful American circles participated extensively, both openly and covertly, in shaping European integration and the European security system after the Second World War. Indeed, who else, as after the First World War, could have financed the reconstruction of devastated and humiliated (Western) Europe after the Second World War, if not those who had profited from that war? The American Committee on United Europe, whose very name contains a logical inconsistency, was founded in 1948, two years before the aforementioned gathering of anti-communist intellectuals in Berlin. It is now known that the Committee's first chairman was William Donovan, former head of the Office of Strategic Services (OSS), known by the nickname “Wild Bill.” Its vice-chairman was Allen Dulles, who, like Donovan, had at that time left government service and was working in private legal practice. Later, in 1951, he would become one of the first directors of the CIA. The American Committee on United Europe received funding from the Rockefeller and Ford Foundations and, in turn, financially supported the European Movement, the European Federalists, the Council of Europe, the European Coal and Steel Community, and others (Ilić, 2024). “The Congress for Cultural Freedom was controlled by American intellectuals, mainly New York Trotskyists such as Sol Levitas, the man who launched the publication of *The New Leader*, and Eliot Cohen, founder of *Commentary*, as well as supporters of a Federal Europe (Altiero Spinelli, Denis de Rougemont...)” (Bono, 2003).

The authors of the Ventotene Manifesto, despite their pronounced rejection of Stalinist tendencies – which could certainly be regarded as positive – could hardly have been aware, in August 1941, of the pitfalls posed by another form of totalitarianism: one that, wrapped in the highly attractive cellophane of the Mar-

shall Plan and assistance to Europe and its values, threatened to cast its shadow over the newly established European institutions. The idealism and courage they displayed under the exceptionally difficult circumstances of the struggle against fascism in Italy, as well as the self-sacrifice for which one of them, Eugenio Col-orni, ultimately paid with his life, were undoubtedly inspirational and remain so today for generations of Europeans. In support of this view, Dinan writes:

In July 1980, Spinelli invited like-minded Members of the European Parliament from all political parties to the Crocodile Restaurant in Strasbourg. By the end of that year, the Crocodile Club had grown from ten to seventy members. Determined to revive and reform the European Community, the Club's proposals ranged from completing the single market to replacing the European Community with a federal European Union. Thanks to the work of the Crocodile Club, between 1980 and 1982 Parliament adopted no fewer than eight resolutions advocating institutional reform and deeper political and economic integration (...) With the assistance of experts from academic circles, subcommittees worked on issues such as the legal personality of the proposed Union and its institutional structure, competences, and relations with the Member States. A draft Treaty establishing the European Union eventually emerged. In one of the most famous votes ever held in Parliament, a majority of Members from all political persuasions voted in favor of the draft treaty in February 1984. (Dinan, 2010: 186–187)

On the centenary of Spinelli's birth, a symposium organized by the Committee on Constitutional Affairs was held in September 2007, and on 5 March 2009, coincidentally the anniversary of Stalin's death, a commemorative ceremony took place in the European Parliament in cooperation with the Lazio Region. This was the region to which the island of Ventotene belonged, where Spinelli had once been imprisoned together with his comrades (their number is generally estimated at around 800). On that occasion, texts prepared for the centenary were republished.

Lucio Levi, Professor of Political Science and Comparative Politics at the University of Turin and an activist of the Union of European Federalists, contributed a paper entitled "Altiero Spinelli, Founder of the Movement for European Unity." Levi describes him as a historical personality and, following Hegel, defines such figures as those "who first express what people want." They are not, in Levi's view, philosophers but rather "men of action":

When Spinelli was arrested and sentenced by the Special Fascist Tribunal in 1927, he was twenty years old and a leader of the Young Communists. His independent reflections in prison led him to embrace the values of freedom and to abandon communism in 1937. The choice of democracy

was only the beginning of a difficult intellectual journey. In 1939, on Ventotene, he met Ernesto Rossi, one of the leaders of the ‘Justice and Freedom’ movement, and that meeting permanently marked Spinelli’s life. Rossi was a driving force of federalist culture. As a professor of economics, he was authorized to correspond with Einaudi⁶, who sent him several books written by Lionel Robbins⁷. (Levi, 2009)

There is little doubt that, having distanced themselves from both communism and fascism, the authors of the Ventotene Manifesto became closely aligned with certain Fabian ideas. The Fabians were precursors of the Labour Party in Britain and the effective founders of the London School of Economics and Political Science, one of the most important “seedbeds” of globalist thought. One of the principal buildings of the European Parliament today bears the name “Altiero Spinelli.”

The greatness of these men lies in the fact that they perceived the fundamental evolutionary line of contemporary history. At a time when Hitler dominated Europe, having crushed France and redirected his offensive against the Soviet Union, these solitary thinkers, reflecting in the isolation of internment on how Europe and the world should be organized after the tragedy of war, possessed the intellectual strength to launch the idea of the United States of Europe. (...) The autonomy of the federalist vision of politics and history, in comparison with that of other currents, allows the European Federation to be regarded as a genuine political alternative to the system of nation-states and as the primary objective of a new political programme, from which emerges a new movement organized exclusively to pursue that ultimate goal. (Levi, 1998: 214)

From as early as 1943, Altiero Spinelli maintained correspondence with Albert Camus, formerly a goalkeeper for the University Club in his native Algiers, who subsequently became a communist and later a Trotskyist (much like Spinelli himself), and who would go on to receive the Nobel Prize in Literature in 1957. The two men were present at the founding conference of the European Federalist Movement in March 1945 in newly liberated Paris, even before the end of the Second World War, when political objectives were gradually but steadily begin-

⁶Luigi Numa Lorenzo Einaudi (1874–1961), economist and banker, President of Italy (1948–1955). He signed the 1925 Manifesto of Anti-Fascist Intellectuals in the newspaper *Il Mondo*. He was also a member of the neoliberal think tank Mont Pelerin Society, founded by Friedrich Hayek.

⁷Lionel Robbins (1898–1984) was an author and lecturer at the London School of Economics, known for the saying: “People want what they cannot have.” He theoretically laid the foundations of modern market economics.

ning to take precedence over military ones. Interestingly, one of the participants in that gathering was Eric Blair, much better known as George Orwell.

Speaking of Rossi and his most important work, *The United States of Europe*, published in Lugano in 1944 under the pseudonym Storeno, Levi emphasizes in his review that federalist policy leads to the elimination of armed conflicts between states that have signed a federal pact. More precisely, by depriving member states of military sovereignty, the Federation acquires the power to prevent war within its own borders. From this perspective, the author illustrated with exemplary clarity the incompatibility of organizing Europe into nation-states with the principles of freedom, democracy, and socialism. The first part of that essay remains relevant today. It concerns the consequences of armed peace and clearly demonstrates how the division of Europe into sovereign states constitutes an insurmountable obstacle to the full realization of the ideals of freedom and equality (Levi, 1998: 214).

It is unknown what the authors of the Manifesto would have thought had they been able to witness the disintegration of the Yugoslav federation, a state formation that most closely resembled the organization of the future European Union, albeit composed of peoples far more closely related to one another than those who make up “united Europe.” In 2010, the ideas of Euro-federalism were enthusiastically endorsed by Jacques Delors, Joschka Fischer, Daniel Cohn-Bendit, Elmar Brok, and others: all self-proclaimed “champions” of the breakup of the Yugoslav federation and supporters of nationalist secessionist states in the territory of the former Yugoslavia during the 1990s⁸.

CONCLUSION

The Manifesto for a Free and United Europe, better known as the Ventotene Manifesto, was one of the doctrinal foundations upon which Western Europe was shaped after the Second World War. Humiliarist circles, consistently committed to the creation of an “ordered world society” in which they themselves would, naturally, serve as its “editors,” readily embraced all ideas pointing toward “One Europe” founded upon an “Atlantic security framework.” To that end, they tolerated, or pretended to tolerate, those ideas that called for a more humane reorganization of society and a fairer distribution of wealth.

The authors of the Manifesto, Spinelli, Rossi, and Colorni, could certainly not have foreseen, at the time of writing that programmatic document, such events

⁸ Look at more details at: <https://www.euractiv.com> (September 16, 2010).

as the establishment of the Yalta system and the deployment of the atomic bomb. Yet they remained unwaveringly convinced of the defeat of Nazism and Fascism, with a degree of certainty that still commands admiration today, considering that they were imprisoned in a Fascist camp intended for all those who resisted the will of the Duce. It is believed that Spinelli's highly critical attitude toward the Catholic Church stemmed not only from his youthful communism but also from his awareness that Benito Mussolini had distorted even the words of Christ himself by promoting a slogan characteristic of all totalitarian regimes:

“Whoever is not with me is against me!”

After the Second World War, however, Spinelli increasingly became, in his own way, part of the establishment. From his role in the creation of the Congress for Cultural Freedom, which, as we have seen, operated under the direct “umbrella” of the American administration, to his permanent membership in the institutions of the European Economic Community, he served as a member of the European Commission (1970–1976), a member of the European Parliament (1976–1986), and the first Chairman of the European Parliament's Committee on Institutional Affairs (1984–1986).

The Ventotene Manifesto, federalist and humanist in its fundamental character, would today, by all appearances, have to be written differently in light of the price that a united (and significantly enlarged) Europe has paid because of the “American umbrella” and the “original sin” of rescuing numerous high-ranking Nazi officials and generals after the Second World War and subsequently incorporating them into the institutions of the European Community and NATO. The same applies to the so-called migrant crisis, ostensibly aimed at strengthening the European Union's labor force but, strategically speaking, intended to gradually alter the demographic composition of first the major European metropolises and then Western Europe as a whole. Or, as Sir Alfred Sherman stated in April 1999, once a young fighter against Franco in the Spanish Civil War and later one of Margaret Thatcher's “intellectual allies”, quoting Benedetto Croce at the beginning of his address:

“All history is contemporary history, because in the past we see our present preoccupations (...) All in all, NATO has established such a degree of pan-European domination as to overshadow the Roman Empire, Napoleon, and Hitler.”

REFERENCE LIST

Child-Washburn, R. (1925). *A Diplomat Looks At Europe*. New York: Duffield and Company. Coleman, P. (1989). *The Liberal Conspiracy: The Congress for Cultural Freedom and the Struggle for the Mind of Postwar Europe*. New York: Free Press.

Dinan, D. (2010). *Menjanje Evrope – Istorija Evropske unije*. Beograd: Službeni glasnik.

Ekmečić, M., Kresić, V., Konstantinović, Z. & Terzić, S. (1999). *Evropa na raskršću: novi zidovi ili ujedinjena Evropa*. Beograd: Istorijski institut Srpske akademije nauka i umetnosti.

Ilić, V. (2020). *Prometeja – Medijska „nacifikacija“ srpskog naroda*. Krajujevac: Fondacija Konras.

Ilić, V. (2024). Uticaj američkih ambasadora na evropske integracije (1946 – 1955). *Diplomatija i Bezbednost*, Godina 7, Broj 1/2024, pp. 83-98.

Levi, L. (2009). „Altiero Spinelli, Founder of the Movement for European Unity“. U: *Altiero Spinelli – European Federalists*. Brussels: European Parliament, Committee on Constitutional Affairs, pp. 11–18.

Lopandić, D. (2003). *Osnivački ugovori Evropske unije*. Beograd: Kancelarija za pridruživanje Srbije i Crne Gore Evropskoj uniji, Evropski pokret u Srbiji, Republičko ministarstvo za ekonomske odnose s inostranstvom.

Milašinović, S. (2017). Migrantska kriza kao pretnja konceptu evropske sigurnosti. *Kultura polisa*, godina XIV, br.34, pp. 149-159.

Petrović, Z. (2004). Mali pojmovnik geopolitike. Beograd: Centar za geopolitičke studije „Jugoistok“ i Institut za političke studije.

Rebić, Đ. (1979). *Teror crne internacionale*. Beograd: Sloboda.

Saunders, S. F. (2013). *Hladni rat u kulturi: CIA u svetu umetnosti i književnosti*. Beograd: Dosije Studio. (originalno objavljeno u Velikoj Britaniji pod nazivom *Who Paid the Piper*, Grant Publications, 1999.)

Spinelli, A. (1966). *The Eurocrats – Conflict and Crisis in the European Community*. Johns Hopkins University Press.

Trubeckoj, N. (2004). *Evropa i čovečanstvo*. Beograd: Logos.

Vučić, M (2018). Bregzit – pregovori i mogući ishodi. *Diplomatija i bezbednost*. Godina I, Broj 2/2018. pp. 161-180.

Internet sources

Bono Denis, Kad je CIA finansirala evropske intelektualce: studija o mrežama američkog uticaja, <https://voltage.net.org>, 27th November 2003.

Levi Lucio, *The Federalist*, No 3, 1998. pp. 214, [Https:// PrincipInfo](https://PrincipInfo), 7th November 2018.

Spinelli, A., Rossi, E., & Colorni, E. (1944). *The Ventotene Manifesto* (original text 22 August 1944). Union of European Federalists. <https://federalists.eu/federalist-library/the-ventotene-manifesto/>

Pistone, S. (2021). The Ventotene Manifesto and the birth of the *Movimento Federalista Europeo* within the Italian Resistance. *The Federalist*, 63 (Single Issue), pp.14-28.

Vaccari, E. (2025). *The Ventotene Moment – justice, liberty, and European federalism in the political thought of Third Force socialism (1929-1954)* [Doctoral thesis]. London School of Economics and Political Science.

Vaccari E. The “Ventotene Moment”: Revolutionary Federalism in World War II Europe. *Modern Intellectual History*. Published online 2026:1-21. doi:10.1017/S1479244326100614

European Parliament Think Tank. (2024). *Federalism in the European Parliament: From Ventotene to the Spinelli Group*. Publications Office of the European Union.